

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

10 augustus 1966

51e jaargang, no. 2554

verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Ontwapenend (I) 803

Dr. S. J. Loccfier:

Het Tweede Economisch Expansieprogramma in België (1967-1970) 804

Drs. M. van der Velden:

Nederlandse banken, hun balanstotalen en „verkooppunten” 809

Drs. J. N. F. Bakker:

Landbouwstructuur en groei in de E.E.G. en Engeland .. 811

Mr. Drs. C. B. A. Spil:

Een economische waardering van de dienstplicht 814

G. C. A. Mulder, B.Sc., Ps.D.-

De Britse tariefpolitiek in discussie 816

Recente publikaties 817

Prof. Dr. C. D. Jongman:

Geld- en kapitaalmarkt 818

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Ontwapenend (I)

VOOR één straaljager heb je een heel blok huizen”. Zo ongeveer luidt de populaire verwoording van de bij vrijwel iedereen, al dan niet latent, aanwezige verbijstering over de omvang van de ten behoeve van het militaire apparaat bestede geldbedragen. Geen wonder dat de afgelopen jaren een stroom van geschriften is verschenen over deze enorme defensielasten en over de gevolgen welke algehele ontwapening o.a. voor de economie zou kunnen hebben, zoals het welbekende, in 1962 door de Verenigde Naties uitgebrachte rapport *Economic and Social Consequences of Disarmament*. Ten onzent verscheen onlangs de studie van Dr. W. F. Duisenberg, *Economische gevolgen van ontwapening*¹⁾, waarin onder ontwapening wordt verstaan „de algehele, snelle afschaffing van alle militaire maatregelen in alle landen”. Nogal rigoureuus dus en politiek niet haalbaar, althans niet in de nabije toekomst (laten wij maar optimist blijven). Graag geven wij enkele van de belangrijkste resultaten van deze studie weer, in dit eerste artikel de gevolgen voor de *ontwikkelingslanden*.

Allereerst enige (wereld)cijfers. Duisenberg schat dat in 1959 over de gehele wereld ca. \$ 90 mrd. rechtstreeks voor defensiedoeleinden werd uitgegeven; dit cijfer kan echter evengoed \$ 100 mrd. zijn in verband met de onzekerheid t.a.v. de Sowjet-cijfers. Men meent namelijk dat de definitie van militaire uitgaven, welke in de Sowjet-Unie wordt gehanteerd, afwijkt van die in andere landen, in die zin dat zekere militaire bestedingen onder „burgerlijke” bestedingscategorieën worden opgenomen. De Verenigde Staten dragen verreweg de grootste defensielast, niet alleen absoluut (\$ 46 mrd. in 1959), maar ook relatief, in 1962 namelijk liefst 9,3 pCt. van het bruto nationaal produkt, tegen 6,6 pCt. voor het Verenigd Koninkrijk (het hoogste percentage van de Westeuropese landen). De defensielasten in de ontwikkelingslanden bewegen zich rond 2 pCt. van het bruto nationaal produkt, met uitzondering van de Aziatische landen waar dit percentage ongeveer twee maal zo hoog is.

De aard van de bewapeningsstructuur loopt van land tot land nogal uiteen. Er zijn, aldus Duisenberg, zes „ideaaltypen” van bewapeningsstructuur denkbaar: een „arbeidsleger”, d.w.z. de militaire uitgaven bestaan alleen uit soldij (I), een binnenlands geproduceerd machinaal leger; de defensie-uitgaven bestaan uitsluitend uit bestellingen bij de binnenlandse fabrikanten van oorlogsmaterieel (II), een ingevoerd machinaal leger (III), een uitgevoerd machinaal leger (IV), een ingevoerd arbeidsleger (V) en een uitgevoerd arbeidsleger (VI). Wat nu de ontwapeningsgevolgen voor de ontwikkelingslanden betreft, zien wij hoofdzakelijk een mengvorm optreden van de gevallen I, III en IV:

I. Het vrijkomen van het militaire personeel betekent een vergroting van het arbeidsaanbod en dit juist in landen waar al vaak werkloosheid heerst. Verwacht mag worden dat hier — in tegenstelling tot de Westerse landen — minder gunstige afvloeiings- en „gouden handdruk”-regelingen zullen bestaan, m.a.w. het resultaat is een niet onaanzienlijke bestedingsvermindering. Hoewel de defensiesector in deze landen een relatief geringere betekenis heeft dan in de Westerse wereld, wordt dit voordeel weer teniet gedaan door de heftiger werking van de bestedingsvermindering, dit als gevolg van de hogere inkomensvermenigvuldiger (lage spaar- en belastingquote) in de ontwikkelingslanden. Lichtpuntje is dat het vrijkomen van militairen in deze gebieden veelal een kwaliteitsverbetering van het arbeidsaanbod zal betekenen.

III. Op dit punt werkt ontwapening alleen maar gunstig. De ont-

wikkelingslanden bezitten veelal geen eigen wapenindustrie; ontwapening betekent dan een ontlasting van de betalingsbalans. Geschiedde de bewapening in het kader van „militaire hulp aan ontwikkelingslanden”, dan is er van geen enkele invloed op de economische positie van het ontvangende land sprake.

IV. De uitvoer van deze landen bevat weliswaar geen wapens of militaire goederen, maar de grondstoffen die zij exporteren hebben dikwijls een belangrijke militaire betekenis; materieel gezien is plaatsing in categorie IV dus gerechtvaardigd. Het is t.a.v. deze functie als grondstoffenleverancier dat Duisenberg stelt dat ontwapening juist voor de ontwikkelingslanden de grootste problemen zal oproepen. In 1962 bestond 56 pCt. van de totale uitvoer van de ontwikkelingslanden uit olie en andere grondstoffen. Bovendien is het exportpakket van deze landen zeer eenzijdig samengesteld; slechts één of twee produkten vormen het hoofdbestanddeel van de uitvoer: in 1953 waren er 30 landen die meer dan 50 pCt. van hun exportopbrengsten behielden uit de uitvoer van één produkt. De vraag naar primaire produkten neemt slechts langzaam toe (lage inkomenselasticiteit, synthetische vervangingsmiddelen, zuiniger gebruik door techniekverbetering); de prijs van de meeste grondstoffen is aan vrij aanzienlijke veranderingen onderhevig (star aanbod op korte termijn, conjuncturele schommelingen in de afzet). Twee kenmerken dus die de afhankelijkheid der ontwikkelingslanden van de internationale grondstoffenmarkten nog pijnlijker maken. In onderstaand staatje is voor enkele „key commodities” de militaire vraag van de geïndustrialiseerde landen (in pCt. van de wereldproductie in 1959) weergegeven:

ruwe petroleum	8,3
natuurlijke rubber	2,9
koper	14,7
nikkel	9,5
tin	9,3
lood en zink	9,4
molybdeen	6,8
bauxiet	6,6
ijzer	4,9
mangaan	2,6
chromium	2,2

Hieruit blijkt wel dat zonder tegenmaatregelen de grondstoffenafzet en dus de economie der ontwikkelingslanden zwaar zou worden getroffen door ontwapening. Het reeds eerder genoemde V.N.-rapport, waaraan bovenstaand overzicht is ontleend, veronderstelt weliswaar dat in de geïndustrialiseerde landen na ontwapening de som van particuliere en overheidsbestedingen niet verandert, maar Duisenberg zegt hiervan terecht: „Dit lijkt een zware claim op de nationale regeringen” en waarschuwt tegen een te groot optimisme t.a.v. de voor ontwikkelingsgebieden te verwachten gevolgen; slechts „de vage verwachting dat een politiek ontspannen wereld een opbloei van de internationale handel te zien zal geven” staat daar tegenover. Duisenbergs eindconclusie ten aanzien van de ontwapeningsgevolgen voor de ontwikkelingslanden luidt:

„Op korte termijn zijn er reële kansen op een deflatoire verstoring, voor de lange termijn biedt ontwapening geen duidelijk gunstige perspectieven. Een snelle ontwapeningsprocedure lijkt dientengevolge voor de ontwikkelingslanden ongewenst, terwijl veel afhangt van de wijze waarop men in de geïndustrialiseerde landen de nadelen van ontwapening weet te verwerken, alsook van de ontwikkeling in die landen van de vraag naar grondstoffen en de mogelijke verandering in de houding ten aanzien van hulp aan achtergebleven gebieden”.

dR

¹⁾ Verschenen in de reeks „Polemologische Studiën”, Van Gorcum, Assen 1965, 257 blz., f. 17,50.

Het Tweede Economieprogramma in België (1967-1970)

Oorzaken van het invoeren van de economische planning

BELGIË is één van de Westeuropese landen dat vrij laat de weg van de economische planning is ingeslagen. Dit eensdeels omdat het economisch liberalisme, dat voor België kenmerkend is, een dergelijk idee niet toeliet en anderdeels omdat men van regeringszijde er niet toe kon komen een gecoördineerd economisch beleid te voeren. Ten einde de stap te zetten tot dit laatste werd in 1959 een planbeleid voorgesteld, een planbureau opgericht en een eerste vierjarenplan opgesteld dat liep over de periode 1962-1965. Om echter de plan-pil voor het economisch liberaal gezinde België te vergulden werd algemeen aangenomen het begrip „plan” te vervangen door „programma”. Dit scheen overigens ook een terminologische tegemoetkoming te zijn aan de meer links georiënteerde politieke strekkingen die daardoor hun voorstelling omtrent de soepele planning in de economische structuren opgenomen achtten. Hierdoor komt het dat men hier te lande spreekt van economische programmering, het centraal planningsorgaan het „Bureau voor Economische Programmering” noemde en het eerste plan betiteld werd als het „Eerste Economisch Expansieprogramma: 1962-1965” ¹⁾.

De titel van het eerste vierjarenplan duidt zeer goed aan wat het streven was van de toenmalige regering op het gebied van de economische politiek. In dit programma werd het accent volledig gelegd op de noodzaak van economische groei en op de middelen die hiervoor dienden te worden ingezet. De voornaamste oorzaak van het invoeren van een planmatig en gecoördineerd beleid was immers de trage economische ontwikkeling van België vóór 1960. Zoals tabel 1 aangeeft kende de Belgische volkshuishouding tijdens de periode 1953-1959 een vrij laag groeitempo. De gemiddelde jaarlijkse groeivoet voor die jaren bedroeg 2,6 pCt. Een meer expansionistische beweging was dus zeker welkom.

De vertraagde groei werd vooral veroorzaakt door een gering investeringsniveau tijdens de jaren vijftig. Hierdoor miste de Belgische economie elke dynamiek en ging ze een sterk verouderde structuur vertonen. Hoewel er institutionele en/of structurele hindernissen bestonden, die beletten dat het doorstromen tussen spaarder en investeerder vlot verliep, ontstond het gebrek aan risicodragend kapitaal voor de nijverheid vooral door de uitgesproken neiging van de Belgische spaarder beleggingen te doen in de risicomijdende sectoren, o.m. in de woningbouw.

Het effect van dit verschijnsel was noodlottig voor het concurrentievermogen van de Belgische economie, die zoals Nederland een sterk open karakter vertoont. De gevolgen van de dalende exportmogelijkheden voor de werkgelegenheid bleven niet uit: regelmatig ontstonden ruime arbeidsreserves. De repercussies van het als gevolg hiervan geringe inkomen op de produktie via de bestedingen deed de kringloop sluiten met een geringe groei van het bruto nationaal

¹⁾ Belgische Senaat: zitting 1962-1963, document no. 51 van 13 december 1962. Ontwerp van wet houdende goedkeuring van eerste programma voor economische expansie.

sch Expansieprogramma

produkt. Om die redenen en door de stimulerende vooruitzichten die in 1958 de Euromarkt met zich bracht was een meer gecoördineerd economisch beleid noodzakelijk. De keuze van de vorm waarin dit beleid zou geschieden werd in 1959 gedaan. Toen werden enerzijds de economische expansiewetten uitgevaardigd en werd anderzijds het Bureau voor Economische Programmatie opgericht dat o.m. als taak kreeg voorstellen te doen betreffende een economisch beleid op middellange termijn.

Kenmerken van de planning en van het planningmechanisme.

IN navolging van Frankrijk koos België de vorm van de indicatieve planning die steunt op een brede consultatie van de economische en sociale groepen van het land. In de Belgische planning wordt er een fundamenteel onderscheid gemaakt tussen de planning van de private sector en die van de overheid: voor de eerste dient het plan als richtlijn voor het te voeren beleid, terwijl voor de tweede het plan een verplichting is en dus een imperatief karakter heeft. Dit laatste wordt tot uitdrukking gebracht door het feit dat het programma door een wet wordt bekrachtigd.

Zoals in Frankrijk het „Commissariat Général au Plan”, coördineert het „Bureau voor Economische Programmatie” (B.E.P.) alle consultaties op het gebied van de planning en brengt de resultaten hiervan samen in planvorm. Opdat het B.E.P. dit naar behoren zou kunnen vervullen, werd het niet direct afhankelijk gesteld van één bepaalde Minister, maar is het functioneel afhankelijk van het Ministerieel Comité voor Economische en Sociale Coördinatie ²⁾, waar op regeringsvlak de voornaamste beslissingen worden genomen op het gebied van het economisch en sociaal beleid.

Het is dan ook aan zijn opdrachtgever (het M.C.E.S.C.), dat het B.E.P. vóór elke andere consultatie een technisch planverslag voorlegt dat de mogelijke opties en hun implicaties bevat. Het is pas nadien dat het plan wordt voorgelegd aan de sociale partners, nl. aan het Nationaal Comité voor Economische Expansie (N.C.E.E.) ³⁾, waar zowel vertegenwoordigers zetelen van de regering als van de syndicale, de patronale, de landbouw- en de middenstandsorganisaties. Door het belang dat de achtereen-

²⁾ Voor de samenstelling zie Belgisch Staatsblad van 21 april 1966: Organiek Koninklijk Besluit van het Ministerieel Comité voor Economische en Sociale Coördinatie van 12 april 1966.

TABEL 1.

Groeipercentages van het bruto nationaal produkt tegen marktprijzen in constante prijzen voor enkele landen, 1954-1964

Landen	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	Gemiddeld groei- percentage
België	3,5	5,2	2,7	2,5	- 0,7	2,4	5,7	4,9	4,9	4,8	5,0	3,7
Nederland	6,8	7,4	3,4	3,2	- 0,1	5,1	8,9	3,6	3,8	3,1	8,2	4,9
Frankrijk	4,4	5,3	5,7	5,1	2,8	2,9	7,4	4,3	6,8	5,1	5,4	5,0
Duitsland	7,2	12,0	7,0	5,8	3,3	6,8	8,8	5,4	4,2	3,2	6,4	6,4
Italië	4,7	6,5	4,0	6,3	4,5	7,3	6,7	8,3	6,3	5,3	3,0	5,7
Verenigde Staten	- 1,4	7,6	1,9	1,4	- 1,1	6,4	2,5	1,9	6,6	3,8	5,0	3,1
Verenigd Koninkrijk	3,8	2,8	2,1	1,9	0,5	4,0	4,9	3,2	0,9	4,4	5,6	3,1

Bron: Nationaal Instituut voor de Statistiek.

volgende Ministers van Economische Zaken aan het programma hebben gehecht, werd het door hen ter advisering gegeven aan de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven en de Nationale Arbeidsraad die beide op paritaire basis zijn samengesteld. Deze beide instellingen kunnen of door de regering om advies worden gevraagd of zelf het initiatief nemen om aan de regering een niet bindend advies te geven omtrent economische en sociale problemen. Voor de programmatie werd een „Gemengde Commissie Programmatie” opgericht, die eveneens de basisopties onderzoekt. Van de beslissing van het M.C.E.S.C. zal het nu afhangen of dit planontwerp al dan niet aan het Parlement zal worden voorgelegd ⁴⁾.

Zodra dit stadium van de consultatieprocedure voorbij is, dient het eigenlijke programma te worden opgesteld door het B.E.P. Zijn voorstellen voor het beleid betreffende overheidsinvesteringen worden besproken in het Interministerieel Comité voor Openbare Investerings, terwijl de sectorprogramma's worden besproken in de bestaande Bedrijfsraden die op dit vlak een parallelle functie hebben als de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven. Indien voor bepaalde bedrijfssectoren geen Bedrijfsraden zijn opgericht, kunnen door de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven commissies ad hoc worden opgericht. Deze consultaties hebben het gemeenschappelijk kenmerk dat ze op paritaire basis geschieden, waardoor zowel de patronale als de syndicale groeperingen worden bereikt. Hierdoor worden echter geenszins directe besprekingen uitgesloten tussen het B.E.P., de bedrijfsfederaties, de individuele ondernemingen en de onderscheiden vakbonden.

Het resultaat van al deze besprekingen is dat, per grote nijverheidssector programma's tot stand komen, waarin de programmatische doeleinden weergegeven zijn die in overeenstemming gebracht werden met de macro-economische doeleinden die in de eerste consultatiefase werden vastgelegd.

³⁾ Samenstelling van het N.C.E.E.: naast een vertegenwoordiging van de regering (voorzitter de Minister van Economische Zaken), hebben zitting vertegenwoordigers van de meest representatieve organisaties van het bedrijfsleven (industrie en niet-industrie), middenstand en de landbouw alsmede de meest representatieve arbeidsorganisaties van het land. Zie Koninklijk Besluit van 21 december 1961.

⁴⁾ Dit gebeurde voor de eerste twee expansieprogramma's in de vorm van een „Mededeling aan het Parlement”. In dit stadium wordt er in het Parlement geen discussie geopend.

TABEL 2.

Programmatische vooruitzichten per sector (1960-1965; 1965-1970) en geraamd verloop (1960-1965)

Sectoren	Bruto toegevoegde waarde			Uitvoer	Investerings	Werkgelegenheid Sectorgewijze transfersen (× 1.000 eenheden)			Productie-index (1959 = 100)		
	Expansie- programma 1959-1965 a)	Verloop (volume-index- cijfer) 1960/65 b) c)	Tweede Expansie- programma (volume-index- cijfer) 1965/70 b) c)			Eerste Expansie- programma a)	Eerste Expansie- programma 1961-1965 a)	Eerste Expansie- programma 1959/1965 a)	1960/1965 b)	1965/1970 b)	Eerste Expansie- programma a)
				1963	1964						
Landbouw	111	100	106,4	146	122	- 44,5	- 52,6	- 29,0	—	—	—
Energie	—	128,5	121,2	165	—	—	- 35,7	- 30,0	—	—	—
Petroleum	165	—	—	—	150	+ 0,4	—	—	165	178,6	187,5
Steenkolen	86	—	—	—	100	+ 67,4	—	—	86	93,3	93,3
Gas en cokes	119	—	—	—	150	+ 0,1	—	—	119	102,0	103,0
Elektriciteit	162	—	—	—	172	+ 0,1	—	—	162	149,4	159,9
Nijverheid	—	132,5	126,2	—	—	—	- 88,7	+ 34,0	—	—	—
Voeding	123	—	—	212	160	+ 7,0	—	—	123	112,6	117,1
Textiel, kleding, leder	128	—	—	157	121	+ 12,2	—	—	128	122,7	128,2
Hout en papier	135	—	—	196	111	+ 7,3	—	—	135	135,9	144,1
Ijzer en staal	141	—	—	140	172	+ 3,3	—	—	141	118,2	122,9
Non-ferro metalen	145	—	—	175	133	+ 2,1	—	—	145	123,2	130,6
Metaalverwerking	161	—	—	182	118	+ 71,3	—	—	161	137,6	145,9
Scheikunde	158	—	—	164	135	+ 5,1	—	—	158	145,6	155,8
Bouwbedrijf	134	129,1	121,5	—	167	+ 29,0	+ 43,1	+ 31,6	—	—	—
Bouwmaterialen	139	—	—	136	117	+ 7,5	—	—	139	127,8	132,9
Huisvesting	106	104,0	104,1	—	—	—	—	—	—	—	—
Diverse nijverheden	142	—	—	156	—	+ 8,1	—	—	142	120,9	126,9
Diensten	—	126,0	120,9	—	—	—	—	—	—	—	—
Handel	123	—	—	145	—	+ 26,9	+ 119,7	+ 80,0	—	—	—
Financiële diensten	130	—	—	—	134	+ 5,7	—	—	—	—	—
Diverse diensten	123	—	—	131	—	+ 84,7	—	—	—	—	—
Vervoer	126	—	—	110	134	- 8,3	—	—	—	—	—
Overheid: civiel	111	136,9	131,0	—	—	+ 43,3	+ 49,3	+ 36,5	—	—	—
militair	—			—	—	—	—	- 5,1	+ 2,0	—	—
B.I.P.	127	125,8	121,8	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal	—	—	—	155	134	+ 100,5	+ 152,5	+ 100,5	—	—	—

a) Bron: Eerste Economisch Expansieprogramma 1962-1965.

b) Bron: Kamer van Volksvertegenwoordigers, Zitting 1965-1966. Document no. 214 van 10 juni 1966.

c) Toegevoegde waarde voor 1965: raming B.E.P.

d) Bron: Kamer van Volksvertegenwoordigers: Mededeling aan het Parlement. Zitting 1962-1963, document no. 649 van 7 november 1963.

Organisatorisch bestaat er voor het B.E.P. verder de mogelijkheid zelfstandig contact op te nemen met de verschillende departementen en diensten waar inlichtingen verkregen kunnen worden die nodig zijn om het programma op te stellen, terwijl de universitaire centra op verzoek van het B.E.P. bijzondere studies kunnen verrichten.

De „kringloop” wordt gesloten bij het beëindigen van de consultaties, waarna het B.E.P. het uiteindelijke plan teruggeeft aan zijn opdrachtgever: het M.C.E.S.C. In dit stadium neemt het M.C.E.S.C. het initiatief het programma in de vorm van een wetsontwerp ter discussie voor te leggen aan het Parlement.

Volledigheidshalve dient te worden vermeld dat het B.E.P. betrokken was bij het oprichten en de uitvoering van werkzaamheden van een aantal werkgroepen of commissies die bijzondere problemen bestuderen die nuttig kunnen zijn voor het opstellen van het plan. Verschillende van deze commissies brachten derhalve reeds verslag uit⁵⁾. Uit het planningsmechanisme blijkt dus dat ernaar gestreefd werd het plan voor te leggen aan zoveel mogelijk verschillende instanties die verantwoordelijkheid dragen op het gebied van het economische beleid.

Het Eerste Expansieprogramma en zijn uitvoering

HET Eerste Expansieprogramma, lopend over de jaren 1962-1965, had als voornaamste doel de versnelde economische groei in België te verzekeren. Als programmatisch doel werd een gemiddelde jaarlijkse groei-voet van ongeveer 4 pCt. gekozen. In vergelijking met de ontwikkeling van de voorgaande jaren (zie tabel 1) werd er dus een relatief grote inspanning geleverd van de Belgische economie. Daarenboven werd gesteld dat de gewenste versnelde groei tot stand diende te komen onder zeer bepaalde evenwichtsvoorwaarden: evenwicht tussen de vraag naar en het aanbod van arbeidskrachten, tussen de invoer en de uitvoer, tussen het sparen en het investeren en tussen de inkomens en het verbruik. De Belgische economie werd uitdrukkelijk voor de keuze gesteld ofwel tijdelijk de interne consumptie te beperken door voorrang

⁵⁾ Bijzondere commissies: Comité voor Streekontwikkeling (rapport 1961), Regeringscommissie voor de studie van de financiële problemen van de economische expansie (rapport 1962, werkt verder), Raadgevende Commissie Kleine en Middelgrote Ondernemingen (rapport 1963), Adviserende raad voor de werkgelegenheid en de arbeidskrachten (in werking).

(I. M.)

Met een aandeel

VEREENIGD BEZIT VAN

te verlenen aan de investeringsbestedingen en de produktie ten einde een versnelde groei te bereiken, òfwel een verdere vertraagde ontwikkeling te accepteren indien aan de investeringen en de produktie geen prioriteit zou worden gegeven.

Verder werden nog de volgende, hier summier weergegeven, programmatische doeleinden gesteld. Uit het eerstgenoemde evenwicht blijkt de bedoeling de volledige werkgelegenheid te bereiken via de opname in het produktieproces van werklozen en van nog niet tewerkgestelde jongeren. Programmatisch werd vastgesteld dat de uitvoer gemiddeld met 8 pCt. per jaar zou moeten stijgen, terwijl werd voorzien dat de investeringsquote van 18,7 pCt. in 1961 op 20,5 pCt. zou moeten worden gebracht. Om dit laatste te bereiken, werd een sterke stijging voorzien van de produktieve bruto investeringsquote (van 10,5 pCt. in 1959 tot 13,19 pCt. in 1965). Voor de overheidsinvesteringen werd een stijging voorzien van Bfr. 10 mrd. tot Bfr. 18 mrd. In overeenstemming met het principe van de aan de produktie verleende prioriteit werd anderzijds verwacht dat de inkomens minder snel zouden stijgen dan het bruto nationaal produkt.

Naast deze algemene macro-economische doeleinden werden ook sectorsgewijze programmatische doeleinden aangegeven (zie tabel 2). Uit deze tabel kunnen de dynamische sectoren worden afgeleid waarin hoge verwachtingen werden gesteld.

De „Mededeling aan het Parlement betreffende het tweede programma voor economische expansie”⁶⁾ geeft een eerste overzicht omtrent de verwezenlijkingen van de macro-economische doelstellingen. In de eerste plaats wordt daarin vastgesteld dat het gestelde groeipercentage ruimschoots werd bereikt. Tijdens de periode 1961-1965 bedroeg het jaarlijks groeitempo ongeveer 4,5 pCt.⁷⁾ Daarbij wordt echter de opmerking gemaakt dat vooral de overheid verantwoordelijk was voor de stijging van de toegevoegde waarde.

Tijdens de periode waarop wordt teruggezien, werd de volledige werkgelegenheid — de economisch-sociale doelstelling van het programma — vrijwel bereikt. De spanningen die zich ook in België sedert 1963 op de arbeidsmarkt voordeden duiden dus op een verbreken van het evenwicht tussen de vraag naar en het aanbod van arbeidskrachten, dat slechts — zoals in de andere sterk geïndustrialiseerde Westeuropese landen — enigszins kon worden hersteld door een verhoogde immigratie. De verwachtingen die aan de produktieve investeringen werden gesteld schijnen gerealiseerd te zijn, terwijl de overheidsinvesteringen door prijseffecten wel nominaal, maar niet reëel werden verwezenlijkt. Anderzijds kon het particuliere noch het overheidsverbruik beperkt worden, zoals geprogrammeerd werd: de stijging van het eerste bedroeg 4,4 pCt. per jaar tussen 1961-1965 tegenover 2,4 pCt. in de periode 1957-

⁶⁾ Kamer van Volksvertegenwoordigers: Zitting 1965-1966, document no. 214; no. 1 van 10 juni 1966: „Mededeling aan het Parlement betreffende het tweede programma voor economische expansie. . . .”

⁷⁾ Raming B.E.P. Deze raming zal herzien dienen te worden bij de publikatie van de nationale boekhouding voor 1965.

1961, terwijl de overheidsconsumptie sneller steeg dan het nationaal inkomen. Voor dit laatste verschijnsel waren verantwoordelijk de snelle stijging van de werkgelegenheid in overheidsdiensten en in de onderwijssector.

Het belangrijkste gebied waarop men zich tijdens de programmaperiode had ingespannen, was echter dat van de uitvoer. Hieruit bleek zeer sterk dat het plan ondersteund werd door een uiterst gunstige internationale conjunctuur, zowel binnen als buiten de Euromarkt. De verwezenlijkte vooruitgang van de uitvoer beliep tussen 1961 en 1965 4,5 pCt., d.i. 2½ maal de stijging van de produktie.

De sectorsgewijze verwezenlijkingen werden in deze „Mededeling aan het Parlement” niet geanalyseerd. Enig idee hierover kan men echter krijgen uit het jongste gepubliceerde Nationaal Budget⁸⁾ waarin voor enkele sectoren een vergelijking werd gemaakt tussen de geprogrammeerde produktie per sector en de ramingen van het Nationaal Budget voor 1963 en 1964 (zie tabel 2). Hieruit blijkt dus dat er wel verschillen per sector optreden tussen de programmatische doeleinden en de verwezenlijkingen. Een juister beeld wordt echter verkregen wanneer men ook over de gegevens van het jaar 1965 kan beschikken.

Macro-economisch gezien, kan echter worden gezegd dat het programma in een vrij hoge graad werd gerealiseerd. Wat de economische politiek betreft is tijdens de planperiode het inzicht versterkt dat een economisch beleid op middellange termijn een functie te vervullen heeft in een (relatief) vrije markteconomie.

De Belgische economie tussen 1966-1970

HET Tweede Economische Expansieprogramma zal de jaren van 1967 tot 1970 omvatten. Hoewel het jaar 1966 door de langdurige regeringsmoeilijkheden niet in de planperiode werd opgenomen, bestrijken de berekende vooruitzichten meestal de jaren tussen 1966 en 1970, daar het eindjaar hoofdzakelijk tegenover 1965 werd geprojecteerd.

In het tweede plan wordt één programmatisch groeitempo van 4 pCt. als te verwezenlijken beschouwd. Deze groeivoet is in feite de middenweg tussen drie alternatieven van de groei van het bruto nationaal produkt, nl. met 4,5, 4 en 3,5 pCt. Het eerste alternatief zou mogelijk zijn, indien een zelfde exportinspanning verricht wordt als in het verleden, maar dit brengt met zich dat er nog sterkere interne spanningen zouden optreden, vooral op de arbeidsmarkt. De 3,5 pCt. groei die gemakkelijk verdere verminderingen in de arbeidstijd mogelijk maakt, wordt echter als minder geschikt geacht daar ze de dynamiek van de Belgische economie sterk zou aantasten. De groei van 4 pCt. daarentegen zou dit euvel kunnen vermijden, terwijl op het stuk van de arbeidstijd toch een vermindering met 2 pCt. kan worden voorzien indien drie weken vakantie algemeen aanvaard wordt. Naast het vermijden van te sterke spanningen op de arbeidsmarkt zijn er nog andere overwegingen die geleid hebben tot de keuze van 4 pCt.: men neemt namelijk aan dat de financiering van de inves-

⁸⁾ Kamer van Volksvertegenwoordigers: Zitting 1962-1963, document no. 649 van 7 november 1964.

(I. M.)

1894 de voordelen van een afgeronde aandelenportefeuille

teringen bij die groeivoet vlotter zal verlopen en dat door de vertraging in de ontwikkeling tijdens 1965 en 1966 een niveau van 4 pCt. reeds als bijzonder hoog wordt aange-merkt.

Het tweede plan, komend na een periode van versnelde economische groei, vertoont dus een ander strategisch patroon. Het zal er nu op aankomen met minder productiecapaciteit en minder ruimte op de arbeidsmarkt een groeivoet te verwezenlijken die ongeveer op hetzelfde niveau ligt als tijdens de fase van versnelde economische groei.

Opdat de groeivoet van 4 pCt. verwezenlijkt kan worden, wordt er van de productieve investeringen een ontwikkeling vereist die gelijke tred houdt met de ontwikkeling van de productie. Zonder rekening te houden met prijsontwikkelingen zou dit laatste kunnen geschieden zonder verhoging van de spaarquote: enerzijds wordt een daling verwacht in de woningbouw, maar anderzijds zal deze gecompenseerd worden door een toename van de openbare investeringen. Indien men echter wel rekening houdt met prijsontwikkelingen zouden besparingen nog sterker dienen te stijgen dan de productie. In het feit dat de overheidsfinanciering weer een groot deel van het potentieel aan spaargelden zal opsorpen, ziet men o.m. een argument tot matiging van de overheidsuitgaven. Deze uitgaven mogen dan ook tussen 1965 en 1970 maximaal met 5,5 pCt. per jaar stijgen, wat heel wat minder is dan in de vorige periode (7,5 pCt. per jaar tussen 1961 en 1965). Naast deze matiging in het overheidsverbruik wordt vooral de nadruk gelegd op de vermindering van de transferuitgaven. Daling in de stijging van de ene en vermindering van de andere post zouden, zoals het in de „Mededeling aan het Parlement” wordt aangeduid, een verdere verhoging van de fiscale druk kunnen vermijden ⁹⁾.

Ook in het Tweede Expansieprogramma wordt verwacht dat de particuliere consumptie minder zal toenemen dan de productie, zonder dat daardoor echter de verhoging van de levensstandaard wordt aangetast. De bestedingsbeperking die hieruit voortvloeit, is echter vereist daar, zoals hierboven werd vermeld, de openbare consumptie sneller gaat stijgen dan het bruto nationaal produkt, waarmee het in groeitempo wordt vergeleken. Hieruit komt duidelijk tot uiting dat de overheidsfinanciën het centrale punt zijn geworden van het programmatische beleid: enerzijds wordt een stijging van de overheidsinvesteringen voorzien (40 pCt. tussen 1965 en 1970) die even groot is als de stijging in de vorige periode, terwijl het anderzijds moeilijker zal zijn de financiering hiervan vlot te doen verlopen zonder extra budgettaire moeilijkheden. De gekozen groeivoet van 4 pCt. impliceert verder dat het niet noodzakelijk is dat de uitvoer op hetzelfde niveau zal moeten liggen als tijdens de eerste planperiode.

Globaal gezien, heeft de gunstige economische ontwikkeling van België tijdens de periode 1961-1965 het dus mogelijk gemaakt voor het tweede planexperiment een groeivoet te kiezen die minder spanningen zal doen ontstaan op de arbeidsmarkt en op de goederen- en dienstemarkten. Uit strategische overwegingen zullen er nu echter andere elementen in het economisch beleid ingebouwd moeten worden. De werkgelegenheidspolitiek zal bijv. veel genuanceerder dienen te zijn. Men zal verder moeten gaan in de richting van een bewuste en georiënteerde structurele aanpassing van de werkgelegenheid en van de nieuwe behoeften van de nijverheid. Hierbij valt vooral te denken

aan het verloop van transferten tussen de sectoren onderling.

Deze transferten moeten zich echter niet alleen op het globale intersectoriële vlak voordoen, maar dienen zich eveneens te voltrekken binnen de diverse gewesten. Door de sociaal onverantwoorde arbeidsmobiliteit, in België ontstaan door een ongelijke verdeling van de welvaart over de diverse gewesten, is het regionaal probleem lang brandend geweest. Het is dan ook als een gunstige ontwikkeling te beschouwen dat men begonnen is met het betrekken van de regionale problematiek in het programmatisch beleid. Voor het economisch beleid kan het echter een ondankbare opgave zijn hierin enige klaarheid te brengen. Het is immers niet eenvoudig parallel lopende maatregelen te treffen voor twee landsgedeelten met een divergerende ontwikkeling. Hier zal een gedifferentieerd economisch beleid moeten worden gevoerd, zodat er zich niet alleen geen verdere verstoringen voordoen in het sociale klimaat van het land, maar ook opdat beide gewesten zich economisch volledig kunnen ontplooiën.

In het gehele economisch beleid blijft echter het financieel gedrag van de overheid overheersen. De financiële politiek tijdens de planperiode krijgt inderdaad verschillende opgaven: niet alleen moet ze scheve budgettaire toestanden rechttrekken, maar ze heeft eveneens als taak via de overheidsinvesteringen de economische groei te ondersteunen of zelfs te verhogen, zodat ze stimulator is van het economisch leven en niet remmend werkt. Om dit alles met elkaar in overeenstemming te brengen, zou althans tijdelijk een rigoureuze financiële programmatie van de overheid voor een onduidelijke financiële beleidslijn kunnen zorgen, zodat de uitgaven van de overheid onttrokken worden aan diverse „ausgabenfreudige” pressiegroepen.

In dit geval zal de particuliere sector, die zich reeds in hoge mate engageerde in de economische planning en die op vele gebieden de beloofde inspanning volbracht, in de overheidssector een ernstige partner vinden om de indicaties te volgen die deze laatste geeft voor een globaal of een sectorieel economisch beleid.

HET is duidelijk dat in een land als België, dat op economisch gebied zeer liberaal georiënteerd is, het doorzetten van de planning een echt experiment mag worden genoemd. De realisatie van het Eerste Expansieprogramma — mogelijk gemaakt door een gunstige conjunctuur, zowel binnen als buiten de E.E.G. — heeft aangetoond dat een indicatief plan de richting kan aanwijzen waarin het wenselijk is dat de economie zich dient te ontwikkelen tijdens de eerstkomende jaren. Een voornaam element van een dergelijk plan in een land met een weinig generationaliseerde bedrijfssector is het feit dat een open discussie ontstaat tussen de overheid en de private sector omtrent het nationaal economisch beleid. Dit dient echter niet te worden overschat. Het plan moet immers meer zijn dan een gemystificeerd 'gentlemen's agreement' waarin slechts één partij, nl. de producerende sector, de meest actieve rol speelt. Voor de andere partner, de overheid, betekent het zich inlaten met de indicatieve planning dat ze minstens haar deel van het programma uitvoert. Het plan biedt anderzijds een goede gelegenheid het nodige economisch-politieke instrumentarium uit te bouwen. Dit laatste zal zeker één van de voornaamste taken zijn van de overheid in België tijdens de nieuwe planperiode 1967-1970.

Hekelgem (België).

Dr. S. J. LOCCUFIER.

⁹⁾ Kamer van Volksvertegenwoordigers: Zitting 1965-1966, document no. 214 van 10 juni 1966, blz. 5.

Nederlandse banken, hun balanstotalen en „verkooppunten”

EEN vergelijking van de grootte van handelsbanken (algemene banken) doet onmiddellijk een aantal vragen rijzen. Wat moet het criterium voor deze vergelijking zijn? In het algemeen gesproken kan men twee maatstaven aanleggen:

1. het balanstotaal (waarbij garanties en borgtochten buiten beschouwing gelaten worden)
2. de toevertrouwde middelen (deposits), zoals rekeningcourantgelden, deposito's op termijn en spaargelden.

In onderstaand overzicht werd het criterium van het balanstotaal aangehouden. Het lag niet in de bedoeling een uitvoerige studie te maken over verschillen in karakter tussen de diverse handelsbanken in Nederland. Duidelijk is dat niet alle handelsbanken hetzelfde karakter hebben. Sommige banken hebben een net van buitenlandse vestigingen; ook zijn er banken die zich meer toeleggen op effectenzaken. Het Bankierskantoor Mendes Gans N.V. (balanstotaal f. 306 mln. tegenover aandelenkapitaal en reserves van f. 3,6 mln.), de Bank voor Handel en Scheepvaart N.V. en de Rembours en Industriebank N.V. zijn gelieerd met buitenlandse industriële ondernemingen. De verschillende karaktertrekken hebben invloed op het balanstotaal. Buiten beschouwing moesten die bankiersfirma's worden gelaten die (nog) geen balans publiceerden. De onderstaande lijst, waarin niet is verwerkt het recente samengaan van de Verenigde Bankbedrijven N.V. met de Nederlandsche Middenstandsbank N.V., zou dan waarschijnlijk met twee uitgebreid worden.

Ranglijst van handelsbanken in Nederland (per ultimo 1965 en ingedeeld tot een balanstotaal van f. 50 mln.)

	Balans- totaal	Aantal vesti- gingen a)	Personeels- bestand
	(in f. mln.)	(in Neder- land)	(in Nederland)
1. Amsterdam-Rotterdam Bank N.V.	6.773	548	11.293
2. Algemene Bank Nederland N.V.	6.574	353	ca. 8.000 h)
3. Nederlandsche Middenstandsbank N.V.	1.725	191	3.050
4. Hollandsche Bank-Unie N.V. b)	1.210	3	i)
5. Firma Mees en Hope	674	9	
6. Nederlandse Overzee Bank N.V. c)	617	3	446
7. Firma F. van Lanschot d)	540	6	275
8. Nederlandsche Credietbank N.V.	473	63	710
9. Stavenburg's Bank N.V.	406	47	700
10. H. Albert de Bary en Co N.V. e)	327	1	320
11. Kas-Associatie N.V.	321	1	366
12. Bankierskantoor Mendes Gans N.V. N.V.	306	1	ca. 50
13. Bank voor Handel en Scheepvaart N.V.	273	1	ca. 80
14. Verenigde Bankbedrijven N.V.	254	10	293
15. Bankierskantoor Staal en Co. N.V.	72	1	ca. 50
16. Theodoor Gilissen N.V. f)	71	4	
17. Rembours en Industriebank N.V.	59	2	
18. Crediet- en Depositobank N.V.	56	1	
19. H. Oyens en Zonen N.V.	53	5	
20. Labouchère en Co. N.V. g)	52	2	
21. Kingma's Bank N.V.	50	10	
Totaal		1.262	

a) vestigingen = kantoren, correspondentieschappen, agentschappen en zittingen; b) per 1 juli 1965; c) per 30 september 1965; d) per 31 maart 1966; incl. Vermeer en Co; e) per 30 september 1965; f) per 31 december 1964; g) per 31 december 1964; h) binnen- en buitenland tezamen ca. 10.000; i) binnen- en buitenland tezamen ca. 2.500.

Bron: Jaarverslagen, C.B.S. en additionele informatie.

Wat, ondanks bovenvermelde voorbehouden, opvalt is dat het Nederlandse bankwezen wordt aangevoerd door twee zeer grote banken die in omvang weinig voor elkaar onderdoen (per eind mei 1966 was de Algemene Bank Nederland N.V. met een balanstotaal van f. 7.057 mln. de grootste bank, terwijl per die datum de AMRO-Bank de tweede plaats innam met een balanstotaal van f. 6.777 mln.). Dan volgen twee grote banken, de Nederlandsche Middenstandsbank N.V. en de Hollandsche Bank-Unie N.V., die nog balanstotalen van meer dan f. 1 mrd. vertonen, doch aanmerkelijk kleiner zijn dan de twee zeer grote banken. Vervolgens komen er tien middelgrote banken waarvan de balanstellingen variëren tussen f. 674 mln. en f. 254 mln. Ook tussen deze groepen en de daaraan voorafgaande twee banken zien wij weer een duidelijke afbakening. Eenzelfde scherpe afbakening is te zien met de volgende groep van kleinere banken, waarvan de eerste in deze groep een balanstotaal van f. 72 mln. vertoont. Het bovenstaand overzicht telt 21 handelsbanken, doch per einde 1965 bestonden in Nederland 108 handelsbanken.

Dat de twee zeer grote Nederlandse banken in wereldverband niet „zeer groot” genoemd kunnen worden moge blijken uit het feit dat zij per ultimo 1964 op een wereldranglijst ¹⁾, die echter ingedeeld is naar „deposits”, resp. de 68e (AMRO-Bank) en de 72e (Algemene Bank Nederland) plaats innamen. Zo had de grootste bank ter wereld, de Bank of America, per ultimo 1965 een balanstotaal van f. 59,5 mrd., met 891 vestigingen in haar werkgebied Californië; de grootste Europese bank, Barclays Bank Ltd., had een balanstotaal van f. 38,5 mrd., met 2.472 vestigingen in Engeland en Wales.

HET verschil in karakter tussen de handelsbanken in Nederland blijkt duidelijk wanneer het aantal vestigingen bekeken wordt; zie bijv. het verschil tussen de Nederlandsche Middenstandsbank met 191 en de Hollandsche Bank-Unie, die veel meer op het buitenland georiënteerd is, met 3 vestigingen in Nederland, terwijl de balanstotalen resp. f. 1,7 en f. 1,2 mrd. bedragen. Worden

¹⁾ Ontleend aan *American Banker*.

(I. M.)

Beleggen in goud

GOLDMINES

Een bloemlezing uit de Zuidafrikaanse goudmijnen. Vraagt inlichtingen of toezending van documentatiemateriaal bij de beheerder Algemene Bank Nederland.

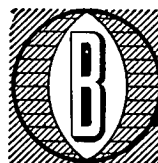
binnenlandse concurrentiemogelijkheden beschouwd, dan kan het aantal vestigingen een belangrijke maatstaf zijn. Ook hier zien wij een merkwaardig patroon. In volgorde van grootte gerekend naar het aantal vestigingen (d.w.z. kantoren, correspondentieschappen, agentschappen en zittingen) krijgen wij het volgende beeld:

1. Amsterdam-Rotterdam Bank N.V.	548 vestigingen
2. Algemene Bank Nederland N.V.	353 "
3. Nederlandsche Middenstandsbank N.V. .	191 "
4. Nederlandsche Credietbank N.V.	63 "
5. Slavenburg's Bank N.V.	47 "
6. Verenigde Bankbedrijven N.V.	10 "
7. Kingma's Bank N.V.	10 "
8. Mesdag en Groeneveld's Bank N.V. (balanstotaal ultimo 1964: f. 19 mln.) ³⁾	10 "
9. Firma Mees en Hope	9 "
10. Firma F. van Lanschot	6 "
11. Sallandsche Bank N.V. (balanstotaal ultimo 1965: f. 25 mln.)	6 "
12. H. Oyens en Zonen N.V.	5 "

Uit dit overzicht (waarin de handelsbanken met minder dan vijf vestigingen niet zijn opgenomen) blijkt dat slechts vijf banken een vestigingennet hebben dat boven de 10 ligt en er slechts 12 banken zijn die meer dan 4 vestigingen hebben (deze 12 banken hebben tezamen 1.258 vestigingen). Om tot een benadering te komen van het totale aantal vestigingen der handelsbanken gaan wij uit van het eerste overzicht. De daar vermelde 21 banken met balanstotalen van meer dan f. 50 mln. hadden tezamen 1.262 vestigingen. Eind 1965 waren er 108 handelsbanken in Nederland. Nemen wij de in totaal 16 vestigingen van Mesdag en Groeneveld's Bank N.V. en de Sallandsche Bank N.V., die dus in het eerste overzicht ontbreken, in aanmerking en veronderstellen wij voorts dat de andere niet met name genoemde banken (108 — 21 — 2 = 85) slechts één vestiging bezaten dan zou het totale aantal Nederlandse vestigingen van de Nederlandse handelsbanken per ultimo 1965 ca. 1.363 (1.262 + 16 + 85) hebben bedragen. (Het spreekt vanzelf dat een precieze opgave per een bepaalde datum zeer moeilijk is). Een berekening van het totale aantal vestigingen in Nederland van de Nederlandse handelsbanken voor het jaar 1958 kwam uit op 1.325, zodat slechts van een bescheiden vooruitgang tot eind 1965 sprake is. Dit is niet zo verwonderlijk omdat de twee zeer grote banken door samenvoeging van kantoren als gevolg van de fusies, ondanks een uitbreiding van kantoren op andere plaatsen, per saldo minder vestigingen hebben dan op het moment dat tot de fusie besloten werd.

Hoe staat het nu met het aantal „verkooppunten” van andere financiële instellingen? Uiteraard zullen deze niet dezelfde diensten verlenen als de handelsbanken, doch het lijkt interessant — gezien de activiteiten op het terrein van het sparen en mede omdat bij de financiële instellingen van branchevervaging sprake is — het aantal vestigingen van de Algemene Spaarbanken, de Rijkspostspaarbank en

³⁾ Recentelijk samengegaan met de Nederlandse Overzee Bank Bank N.V.

VOOR ADVERTENTIES EN
RECLAME IN HET BUITENLAND

INTERNATIONAAL
ADVERTENTIE BUREAU **BOLIJN**

KONINGSPLEIN 12-14 • AMSTERDAM • TEL 247181

(I. M.)

de Landbouwkredietinstellingen (Boerenleenbanken) naast die van de handelsbanken te stellen.

Het totaal aantal „verkooppunten” van de *Algemene Spaarbanken* ³⁾ bedroeg 2.804 per eind 1965. Dit aantal is als volgt samengesteld: 249 hoofdkantoren, 354 bijkantoren, 156 zittingen, 382 standplaatsen van rijdende bijkantoren en 1.663 agentschappen resp. correspondentieschappen. Het totaal aantal „verkooppunten” van de *Rijkspostspaarbank* ⁴⁾ bedroeg 1.871 per eind 1965. Van de 2.221 postkantoren verlenen n.l. 1.871 R.P.S.-faciliteiten. Het totaal aantal „verkooppunten” van de *Landbouwkredietinstellingen* die door de branchevervaging met hun dienstverlening het meeste de handelsbanken benaderen (de *American Banker* deelt de twee Centrales bij de banken in), zou als volgt kunnen worden berekend. De Centrale Raiffeisenbank te Utrecht had per ultimo 1965 674 aangesloten banken met 1.313 vestigingen (kantoren en zittingspunten). Ten opzichte van 1964 kwamen er 65 kantoren en zittingspunten bij. Het balanstotaal bedroeg f. 5.891 mln., het aantal personeelsleden 3.735. De Coöperatieve Centrale Boerenleenbank te Eindhoven had einde 1965 599 aangesloten banken met 864 vestigingen (kantoren en zittingspunten). Het balanstotaal bedroeg toen f. 3.979 mln., het aantal personeelsleden 2.212. Bepalen wij het aantal vestigingen van de niet-aangesloten boerenleenbanken op ca. 23 ⁵⁾ dan zou het totale aantal „verkooppunten” van de Landbouwkredietinstellingen ca. 2.200 bedragen.

Vanwege het verschil in karakter die, zoals gezegd, de handelsbanken onderling nog vertonen, is het gevaarlijk tussen de banken vergelijkingen te maken op basis van het aantal personeelsleden. Banken met veel bijkantoren vereisen over het algemeen relatief meer personeelsleden. Het zou in het kader van dit artikel te ver voeren hier diep op in te gaan. Wij houden ons bij de constatering van de feiten, die, voor zover mogelijk, weergegeven zijn voor de 15 grootste banken (zie eerste tabel).

SAMENVATTEND kunnen wij de volgende opstelling maken van het aantal „verkooppunten” (vestigingen) van vier categorieën financiële instellingen in Nederland per ultimo 1965:

Handelsbanken (algemene banken)	ca. 1.363
Algemene Spaarbanken	ca. 2.804
Rijkspostspaarbank	ca. 1.871
Landbouwkredietinstellingen (Boerenleenbanken) ...	ca. 2.200

Loenen a.d. Vecht.

Dr. M. VAN DER VELDEN.

³⁾ Bron: Nederlandse Spaarbankbond.

⁴⁾ Bron: Rijkspostspaarbank.

⁵⁾ Dit cijfer is bij benadering o.a. gebaseerd op een gegeven uit het jaarverslag 1965 van De Nederlandsche Bank N.V.

(I. M.)

N.V. SLAVENBURG'S BANK

Uit diverse recente onderzoeken is de conclusie naar voren gekomen, dat de afvloeiing van arbeidskrachten uit de landbouw een uiteenlopend effect heeft gehad op de groei van het inkomen van de E.E.G.-landen en het Verenigd Koninkrijk. Wat Nederland betreft, is het opvallend dat de vrij belangrijke vermindering van de beroepsbevolking in de landbouw sedert 1949 een te verwaarlozen invloed heeft gehad op de algemene produktiviteitsontwikkeling. De afgevoelde arbeidskrachten kwamen per saldo voornamelijk terecht in de dienstensector, waar de produktiviteit in belangrijke mate bij de landbouw is achtergebleven. Het is derhalve noodzakelijk dat in ons land de produktiviteit in de dienstensector wordt vergroot, opdat de bijdrage van de landbouwstructuurpolitiek tot de groei van het nationaal inkomen beter tot haar recht komt.

HET is een bekend verschijnsel dat een verhoging van het economisch ontwikkelingspeil gepaard gaat met een aanzienlijke afvloeiing van arbeidskrachten uit de landbouw naar andere sectoren, met name de industrie en de zgn. tertiaire sector. Op zichzelf genomen is dit geen ongunstige ontwikkeling; het is het gevolg van de toegenomen produktiviteit van de landbouw enerzijds en van de verschuiving van de toegenomen vraag naar industriële goederen en diensten anderzijds, waardoor (potentiële) arbeidskrachten uit de landbouw als het ware spontaan worden overgeheveld naar de desbetreffende sectoren. Ook ons land heeft een dergelijke evolutie gekend; bedroeg in 1904 het aandeel van de totale beroepsbevolking dat werkzaam was in de landbouw nog ongeveer een derde, in 1947 was dit reeds teruggelopen tot 18,9 pCt., om in 1960 nog verder te zakken tot 10,7 pCt. Het voorbeeld van de Verenigde Staten laat ons zien, dat deze ontwikkeling nog niet tot stilstand is gekomen; een verdere belangrijke daling van dit aandeel ligt nog in het verschiet.

Na de tweede wereldoorlog, en in het bijzonder doordat in sommige landen een langdurige schaarste aan arbeidskrachten een rem is gaan vormen voor een snelle economische ontwikkeling, is in toenemende mate druk op de overheid uitgeoefend om dit proces te versnellen door een actieve politiek, om zodoende meer arbeidskrachten beschikbaar te stellen voor de industrie en de daarmee verband houdende dienstverlening. Bij een dergelijke stand van zaken rijst onwillekeurig de vraag hoe groot tot dusver de bijdrage van deze herallocatie van het arbeidspotentieel tot de groei van het nationaal produkt is geweest. Is met name deze bijdrage groot genoeg om het proces van afvloeiing van arbeidskrachten uit de landbouw via overheidsmaatregelen te stimuleren met op de voor- of achtergrond de gedachtegang dat hiermee een flinke stoot kan worden gegeven in de richting van een verhoging van het reëel inkomen?

Uitkomsten van studies

ONLANGS zijn in dit verband een aantal interessante studies verschenen, die zich met dit vraagstuk hebben beziggehouden. In de eerste plaats kan worden genoemd de publikatie van Denison ¹⁾, die een schatting heeft gemaakt van

1. de bijdrage tot de groei van het inkomen door de over-

¹⁾ E. F. Denison: *Improved allocation of labor as a source of higher European growth rates*, uit: *Patterns of market behavior*, Essays in honor of Philip Taft, ed. by M. J. Brennan, Providence, 1965.

Landbouwstructuur en groei in de E.E.G. en Engeland

heveling van arbeidskrachten van de landbouw naar andere sectoren, waarin begrepen de kwaliteitsverbetering van het arbeidspotentieel als gevolg van de afvloeiing (door scholing e.d.), het zgn. „herallocatie-effect”;

2. de schaalvoordelen die als gevolg van de vermindering van de verborgen werkloosheid in de landbouw zijn gerealiseerd, het zgn. „schaaleffect”.

De resultaten van dit onderzoek zijn wat de E.E.G.-landen en Engeland betreft samengevat in tabel 1.

TABEL 1.

Bijdrage van de afvloeiing van arbeidskrachten uit de landbouw naar andere sectoren tot de groei van het bruto nationaal produkt per hoofd van de beroepsbevolking van 1950-1962 (in procenten per jaar, in constante prijzen van 1950)

	„herallocatie-effect”	„schaal-effect”	totaal
België	0,1	0,1	0,2
West-Duitsland	0,7	0,2	0,9
Frankrijk	0,6	0,2	0,8
Italië	0,5	0,3	0,8
Nederland	0,0	0,1	0,1
Ver. Koninkrijk	0,0	0,1	0,1

Uit deze tabel ²⁾ kunnen enkele voorlopige gevolgtrekkingen worden gemaakt. In de eerste plaats blijkt dat West-Duitsland, Frankrijk en Italië belangrijk meer hebben geprofiteerd van de overheveling van de agrarische beroepsbevolking dan de overige drie landen, w.o. Nederland. De betekenis die deze herallocatie heeft gehad voor de groei van de drie eerstgenoemde landen mag bepaald niet worden onderschat; ca. 15 à 20 pCt. van de totale groei van onze grotere E.E.G.-partners gedurende de betreffende periode kan hierdoor worden verklaard.

²⁾ De berekening van de gevolgen van het herallocatie-effect voor Nederland leidde tot een negatieve uitkomst. Denison stelde deze derhalve op nihil, aangezien hij dit resultaat onaanvaardbaar achtte. De door hem toegepaste methode van berekening was als volgt: de werkgelegenheid in de landbouw in 1962 werd vermenigvuldigd met het bruto nationaal produkt per hoofd der in de landbouw werkzame beroepsbevolking in 1950. Hetzelfde geschiedde met de zgn. „non-farm”-sectoren. Door optelling ontstaat er dan een hypothetisch bruto nationaal produkt per hoofd in 1950, waarbij als het ware is verondersteld dat de verdeling van de werkgelegenheid over de landbouw en de overige sectoren in 1950 dezelfde was als in 1962. Het verschil tussen dit bruto nationaal produkt en het werkelijke bruto nationaal produkt in 1962 werd op jaarbasis herleid, waarna een kwaliteitsverbeteringsfactor van 1/6 in aanmerking werd genomen.

De landen die het minst van de afvloeiing hebben geprofiteerd, blijken dezelfde te zijn als die welke de minst bevredigende ontwikkeling van het inkomen hebben laten zien, rekening houdend met de toegenomen beroepsbevolking en de omvang van de investeringsactiviteit ³⁾. Hiermee is dus een van de verklaringsgronden voor deze uiteenlopende ontwikkeling gegeven. Toch ligt dit verband niet zo duidelijk als op het eerste gezicht zou kunnen worden aangenomen. Een en ander kan worden toegelicht met behulp van tabel 2, eveneens ontleend aan Denison ⁴⁾.

TABEL 2.

Werkgelegenheid in de landbouw als percentage van de totale werkgelegenheid in 1950 en 1962

	1950	1962	achteruitgang
België	10,4	6,7	3,7
West-Duitsland	24,7	13,3	11,4
Frankrijk	29,0	19,7	9,3
Italië	39,0	27,4	11,6
Nederland	16,1	9,3	6,8
Ver. Koninkrijk	5,7	4,0	1,7

Met name ons land blijkt derhalve nagenoeg geen voordeel te hebben gehad van de afvloeiing van arbeidskrachten uit de landbouw naar andere sectoren, hoewel de kwantitatieve betekenis van dit verschijnsel niet onbelangrijk groter was dan in Engeland en België.

Het is niet de eerste keer dat dit verschijnsel in de literatuur over de groei van de Westeuropese landen na de tweede wereldoorlog wordt signaleerd. In een desbetreffende studie van de Verenigde Naties ⁵⁾ wordt opgemerkt, dat o.a. in ons land „production per man will thus hardly be influenced by a shift in employment from agriculture to manufacturing”. Ook Maddison komt tot de conclusie dat de afvloeiing van arbeidskrachten uit de landbouw voor ons land geen noemenswaardig effect heeft gehad op de gemiddelde procentuele toename van de totale productie per man-uur gedurende de periode 1950-1960 ⁶⁾. Hij ging hierbij uit van de veronderstelling dat alle arbeidskrachten die de landbouw verlieten, verborgen werklozen waren. Indien men deze veronderstelling overdreven acht, is zelfs een negatieve invloed van deze afvloeiing op de groei van het nationaal produkt van ons land niet onmogelijk geweest. Het is in dit verband frappant, dat de eerder genoemde studie van de Verenigde Naties ⁷⁾ eveneens tot de conclusie komt, dat de in de periode 1949-1959 opgetreden veranderingen in de verdeling van de werkgelegenheid over de onderscheidene sectoren voor ons land, als geheel genomen, niet heeft geleid tot vergroting van de arbeidsproductiviteit; eerder is sprake van een lichte daling.

Verklaring van verschillen

DE gesignaleerde ontwikkeling wekt op het eerste gezicht verbazing. Het lijkt immers voor weinig twijfel vatbaar, dat afvloeiing van arbeidskrachten uit een sector die te weinig produktief wordt geacht naar andere sectoren, moet leiden tot een stijging van de arbeids-

produktiviteit in de gehele economie. Indien, zoals in Engeland en België klaarblijkelijk het geval was, deze afvloeiing kwantitatief onbelangrijk is geweest, is een niet aanwijsbare invloed op de ontwikkeling van de produktiviteit en het inkomen verklaarbaar.

Wat Nederland betreft moeten derhalve bijzondere factoren een rol hebben gespeeld, waardoor het gunstige effect van de afvloeiing door andere ontwikkelingen is gecamoufleerd. Wij zien hierbij af van mogelijke verschillen die kunnen ontstaan als gevolg van de uiteenlopende wijze van samenstelling van de statistische gegevens in de onderscheidene landen; verschillen die zowel een positieve als een negatieve uitwerking kunnen hebben en die, alle pogingen tot unificatie ten spijt, nog niet geheel konden worden weggewerkt. Deze kunnen mogelijkwijs wel de cijfers, doch waarschijnlijk niet in belangrijke mate het beeld wijzigen dat als gevolg van de cijfers wordt gevormd.

In de eerste plaats kan in dit verband de omstandigheid worden genoemd dat de produktiviteit van de Nederlandse landbouw in 1950 niet onbelangrijk hoger was dan in de meeste andere E.E.G.-landen. Volgens Denison ⁸⁾ bedroeg destijds het bruto nationaal produkt per werkende in de landbouw in ons land 94 pCt. van dat in de overige sectoren tezamen. Voor België, West-Duitsland, Frankrijk, Italië en Engeland bedroegen deze percentages resp. 66, 35, 35, 60 en 82. Hierdoor was de ruimte voor een stijging van de produktiviteit door overheveling van arbeidskrachten uit de landbouw naar andere sectoren in met name Engeland en Nederland beperkt.

Doch bovendien schijnt in Nederland, België en Engeland een overheveling te hebben plaats gevonden naar relatief minder produktieve sectoren, doordat per saldo bij de industrie in België en Nederland een te geringe aanwas van de beroepsbevolking optrad, terwijl de produktiviteit van de Engelse landbouw niet lager was dan van de andere sectoren van de Britse economie.

Een aanwijzing daartoe geven de tabellen 3 en 4 die een beeld geven van de produktiviteitsverschillen in de sectoren landbouw, industrie en diensten in 1959, alsmede van de verschuivingen in de werkgelegenheid in genoemde sectoren in de periode 1949-1959 ⁹⁾.

In Frankrijk, West-Duitsland en Italië was de produktiviteit in de dienstensector derhalve hoger dan die in de landbouw, waardoor overheveling van arbeidskrachten als het ware vanzelf gepaard ging met een stijging van de totale produktiviteit, terwijl zoals gezegd in België, Nederland en het Verenigd Koninkrijk het omgekeerde gebeurde. In Italië vond bovendien een belangrijke verschuiving plaats naar de sectoren transport en bouwnijverheid. Ook in ons land vond een zekere toeneming van de werkgelegenheid in de bouwnijverheid plaats, een sector die zoals bekend de algemene produktiviteitsontwikkeling tot voor kort niet heeft kunnen bijhouden.

Ten slotte dient nog de mogelijkheid onder ogen te worden gezien, dat de statistieken geen juist beeld geven van de reële ontwikkeling, omdat in sommige sectoren hetzij het prijsmechanisme gedeeltelijk was uitgeschakeld,

³⁾ Zie „De produktiviteit van de Nederlandse economie”, E.-S.B. van 23 juni 1965, blz. 572.

⁴⁾ E. F. Denison, op. cit. blz. 77.

⁵⁾ United Nations: *Some factors in economic growth in Europe during the 1950's*, Genève 1964, hoofdstuk III, blz. 36.

⁶⁾ A. Maddison: *Economic growth in the west*, New York, Londen 1964, blz. 60-61.

⁷⁾ United Nations, t.a.p. hoofdstuk III, blz. 36. Zie ook: W. Beckerman, c.s.: *The British economy in 1975*, Cambridge 1965, blz. 24.

⁸⁾ E. F. Denison, op. cit. blz. 77.

⁹⁾ Ontleend aan U.N., op. cit. hoofdstuk III, blz. 36. In afwijking van Denison wordt hier onder landbouw mede verstaan de bosbouw en de visserij; de dienstensector omvat handel, bank- en verzekeringswezen, overheid, gezondheidszorg en onderwijs en „diversen”; naast de industrie worden nog als afzonderlijke sectoren gebezigd de mijnbouw; de bouwnijverheid; gas, elektriciteit en water; transport- en verbindingwezen en verhuur van woningen.

TABEL 3.

Productie per werkende in de landbouw, de industrie en de dienstensector in 1959 (index van de produktiviteit in de industrie = 100)

	Landbouw	Industrie	Diensten
België	84	100	66
West-Duitsland	42	100	84
Frankrijk	32	100	69
Italië	48	100	68
Nederland	91	100	73
Ver. Koninkrijk	115	100	96

hetzij de resultaten ervan een vervalst beeld geven van de reële ontwikkeling. Statistieken van de produktie, het inkomen e.d. zijn uiteraard moeilijk te corrigeren voor dergelijke verschijnselen. In de landbouw bijv. is gedurende de gehele periode der jaren vijftig in alle genoemde landen overheidsingrijpen in het prijsmechanisme veelvuldig voorgekomen. Dit is ook het geval geweest in de bouwnijverheid en in de verhuur van woningen. De produktiviteit van de Britse landbouw bijv. kan zijn overschat, doordat het aldaar gevolgde systeem van landbouwprotectie afwijkt van de op het continent toegepaste methoden.

Een systematische afwijking kan voorts zijn veroorzaakt door het in ons land gevolgde loonvormingssysteem, waardoor belangrijke loonverschillen tussen bedrijfstakken een tijdlang met succes konden worden tegengewerkt. Het is echter onwaarschijnlijk dat na het aanbrengen van dergelijke correcties het beeld dat uit voorgaande tabellen naar voren komt belangrijk wordt gewijzigd; daarvoor zijn de geconstateerde verschillen van te grote omvang. Dit beeld komt wat ons land betreft er wel op neer, dat de vrij aanzienlijke overheveling van arbeidskrachten uit de landbouw naar andere sectoren geen merkbare invloed heeft gehad op de groei van het nationaal produkt en de produktiviteit, omdat de afgevoerde werkkrachten per saldo overwegend werden tewerkgesteld in sectoren die minder produktief waren dan de landbouw. Een soortgelijk verschijnsel heeft zich, zij het op een relatief kleinere schaal, ook voorgedaan in België en Engeland.

Conclusie

EEN voor de hand liggende conclusie zou nu zijn dat de landbouwpolitiek in ons land in dit opzicht haar doel voorbij is geschoten, omdat immers jarenlang direct en indirect steun door de overheid is gegeven aan de afvloeiing van arbeidskrachten uit deze bedrijfstak. Bij nader inzien volgt deze slotsom niet zonder meer uit het voorgaande betoog.

Het feit dat per saldo een relatief grote aanwas van de beroepsbevolking in de dienstensector heeft plaatsgevonden (en in mindere mate in de bouwnijverheid) betekent namelijk nog niet dat de overtollige arbeidskrachten in de landbouw rechtstreeks in deze sectoren terecht zijn gekomen. Het is zeer goed denkbaar, dat een deel naar de industrie is vertrokken en dat de toevloed van de arbeidskrachten naar de dienstensector deels afkomstig was uit bijv. de industrie.

Bovendien ligt veel meer de conclusie voor de hand dat de oplossing moet worden gevonden in een verhoging van de produktiviteit in de dienstensector. Tot dusver is hieraan van overheidswege ogenschijnlijk nog weinig aandacht besteed, wellicht mede omdat er een wijdverbreide mening heerst dat de produktiviteit in deze sector bezwaarlijk in belangrijke mate kan worden verhoogd. Dit is een te pessi-

TABEL 4.

Veranderingen in de verdeling van de totale werkgelegenheid over de sectoren landbouw, industrie en diensten, in procenten van de totale werkgelegenheid, 1949-1959

	Landbouw	Industrie	Diensten	Diversen
België	- 3,7	- 0,6	5,1	- 0,8
West-Duitsland	- 9,2	4,5	4,7	0,0
Frankrijk	- 5,0	0,4	4,3	0,3
Italië	- 8,4	1,2	2,9	4,3
Nederland	- 3,8	0,5	2,1	1,2
Ver. Koninkrijk	- 1,1	1,6	0,6	- 1,1

mistische zienswijze. In de eerste plaats is zoals bekend de dienstensector betrekkelijk heterogeen van samenstelling en is er door maatregelen als concentratie, vereenvoudiging van administratieve procedures, rationalisatie van taken en wellicht vooral door een doeltreffende automatisering nog vrij veel ruimte voor een verhoging van de produktiviteit. Nu de laatste jaren in snel tempo het loonpeil is opgetrokken naar een niveau dat meer in overeenstemming kan worden geacht met de reële schaarsteverhoudingen op de arbeidsmarkt en ook de loonverschillen zijn toegenomen, zal hierdoor wel een stimulans ontstaan tot vergroting van de produktiviteit. Iets is hiervan al merkbaar, bijv. door de recente fusies in het bank- en verzekeringswezen.

Het is in dit verband betreurenswaardig dat de schaarste op de kapitaalmarkt eveneens sterk is toegenomen, zodat vooral de noodzakelijke automatisering enige tijd kan worden tegengehouden.

Nu nog enkele opmerkingen over de wijze waarop de Engelse regering heeft gemeend het onderhavige probleem te moeten aanpakken, nl. door een belasting voor te stellen op de dienstensector waarvan de opbrengsten deels ten goede zouden moeten komen aan de industrie. Uit de cijfers die door de V.N. zijn samengesteld, blijkt niet dat in de Engelse situatie deze oplossing zal bijdragen tot een snellere groei, aangezien de produktiviteit in de industrie er slechts weinig hoger was dan die in de dienstensector. De omstandigheden in ons land zouden wellicht meer aanleiding geven tot een dergelijke maatregel, doch deze zou op tal van onbillikheden en praktische moeilijkheden stuiten. In de eerste plaats worden, zoals gezegd, in verschillende geleidingen van de dienstensector reeds vanzelf pogingen gedaan om te komen tot een verhoging van de produktiviteit (bijv. de reeds genoemde fusies van banken en verzekeringsmaatschappijen; de snelle ontwikkeling van supermarkets e.d.).

Voorts zouden de overheid en alle semi-overheidsinstellingen zelf buiten schot blijven, hetgeen onbillijk is aangezien door de voortdurende uitbreiding van de overheidstaak een deel van de aanwas van de dienstensector op hun rekening kan worden geschreven. Bovendien zal het in de praktijk vaak moeilijk zijn een aanvaardbare scheiding tot stand te brengen tussen de dienstensector en de industrie. Industrieën kampen ook met het verschijnsel van de steeds in omvang toenemende staven van niet-direct produktief (en dus grotendeels dienstverlenend) personeel, en het heeft uiteraard weinig zin om via fiscale maatregelen industrieën aan meer kantoorpersoneel te helpen ten nadele van bijv. banken, indien niet kan worden aangetoond dat door het bestaande loonvormingssysteem de dienstensector overmatig wordt begunstigd.

Amsterdam.

J. N. F. BAKKER.

Een economische waardering van de dienstplicht

Op 15 juli jl. maakte de Minister van Defensie bekend dat per 1 september 1967 de dienstplicht in de landmacht zal worden teruggebracht tot respectievelijk 16 en 18 maanden. Deze verkorting is mogelijk geworden door op de opleidingstijd van zes maanden twee maanden te bezuinigen. Vele leden van de vaste commissie voor Defensie in de Tweede Kamer vroegen in oktober van het vorig jaar of het niet mogelijk was de termijnen van opleiding, invoering en paraatheid van zes maanden voor ieder onderdeel, terug te brengen tot 3 maal 5 maanden¹⁾. In de Memorie van Antwoord stelde de minister „dat hij de huidige opleidingstijd van 6 maanden noodzakelijk achtte”²⁾ en elders „dat eventueel vakantieverlof in de zo hoog nodige opleidings- en oefentijd op andere wijze gecompenseerd dient te worden”³⁾. Op basis van een studie-reis in september 1965 bleek het in juli 1966 toch wel mogelijk van de zo hoog nodige oefentijd twee maanden af te nemen. Dit zou het Departement van Defensie geen voordeel brengen want kosten en besparingen van deze reorganisatie wegen tegen elkaar op. Binnen Nederland komen echter, aldus de minister, 6.000 produktieve man-jaren ter beschikking. Gewaardeerd tegen het bruto jaarloon in de industrie zullen die ca. f. 60 mln. tot het nationaal inkomen bijdragen.

Militaire dienst is hier te lande een gevestigd en geaccepteerd goed, waar nauwelijks over getwijfeld wordt. Het belang van het Departement van Defensie en het sociaal-economische belang van het land (laat staan de private gevoelens van de dienstplichtigen) bij het systeem van militaire dienst divergeren echter sterk. Bovenstaande omstandigheden deden de vraag rijzen of het Departement van Defensie zich wel steeds voldoende bewust is van de verschillende belangen die zij heeft te dienen. Om deze vraag te beantwoorden is onder een aantal simplificerende veronderstellingen onderzocht hoe economisch en militair de situatie zou zijn indien de huidige parate sterkte geheel opgebracht zou worden door *vrijwilligers*. Het blijkt dat deze situatie vanuit de meeste gezichtspunten meer optimaal is dan de bestaande.

In het volgende zijn twee evenwichtssituaties met elkaar vergeleken. In de eerste wordt verondersteld, dat er jaarlijks 50.000 man dienstplichtigen paraat zijn en dat deze vijf maanden worden opgeleid en een totale dienstdienst hebben van 17 maanden. In de andere situatie wordt aan die 50.000 parate man-jaren voldaan door een beroepsleger, waarvan iedere man 5 maanden opleiding heeft en een dienstdienst van 25 jaar. Zowel de omvang van de parate sterkte als de dienst- en opleidingstijden sluiten nauw aan bij de situatie in Nederland na september 1967. Wanneer alle omschakelingsprocessen zijn verlopen, kan men de te verwachten veranderingen in reëel nationaal inkomen, nominaal nationaal inkomen en de rijksbegroting bepalen, die voortvloeien uit deze structuurverandering van de nationale economie. Enige andere aspecten zijn meer kwalitatief besproken.

¹⁾ Voorlopig Verslag Defensiebegroting 1966.

²⁾ Memorie van Antwoord Defensiebegroting 1966, punt 124.

³⁾ Memorie van Antwoord Defensiebegroting 1966, punt 133.

Stijging van het reëel inkomen

Een paraat dienstplichtig leger van 50.000 man met vijf maanden opleiding voor een parate tijd van één jaar, vereist dat er jaarlijks ca. 71.000 man onder de wapenen zijn. Een beroepsleger van dezelfde parate omvang met een opleiding van vijf maanden voor 24,5 jaar parate tijd, vereist slechts dat er jaarlijks ca. 51.000 man onder de wapenen zijn. Dit betekent, dat jaarlijks 20.000 man elders kunnen worden ingeschakeld zonder dat aan militaire eisen ten aanzien van paraatheid wordt ingeboet. Door deze 20.000 man-jaren te waarden tegen een redelijkerwijs te verdienen inkomen van f. 10.000, betekent dit een jaarlijkse produktiewinst binnen de Nederlandse economie van f. 200 mln.

Tegelijkertijd zullen de opleidingskosten verminderen. In 1959 schatte de Staatscommissie van Voorst tot Voorst⁴⁾ die opleidingskosten op f. 900 per dienstplichtig jaar. In 1966 kunnen die dus voor 71.000 dienstplichtjaren veilig worden gesteld op $71.000 \times f. 1.000 = f. 71$ mln. Stel dat de opleidingskosten per jaar evenredig zijn met het aantal opgeleiden in een jaar, dan heeft een beroepsleger aan opleidingskosten per jaar ca. f. 3 mln. nodig. Per jaar vermindert het aantal op te leiden militairen immers van ca. 50.000 tot ca. 2.000 man. Een besparing op de materieelkosten, met name de onderhoudskosten, kan op de voet van de Staatscommissie worden geschat op f. 20 mln. (blz. 55). Ten aanzien van de verdere economische consequenties van een beroepsleger, zoals huisvestingskosten, kleding en voeding, kan men wel gissingen doen, maar geen schattingen maken die op cijfers zijn gebaseerd. Gesteld wordt dat ze als geheel niet zullen veranderen.

Het resultaat van deze beschouwing is, dat vervanging van een dienstplichtig leger door een beroepsleger in de huidige omstandigheden een macro-economisch voordeel oplevert van ca. f. 288 mln. De militaire prestatie van een beroepsleger kan worden geacht groter te zijn dan een overeenkomend dienstplichtig leger. Het wegvallen van een mobilisabele reserve is daarentegen een militair nadeel.

Stijging van het nominaal inkomen

Met behulp ook van gegevens van de Commissie van Voorst tot Voorst kan worden geschat, dat het nominaal nationaal inkomen bij de invoering van een beroepsleger zal stijgen met een bedrag van f. 497 mln. Het huidige inkomen van dienstplichtig personeel kan immers op f. 3.000 per man per jaar worden gesteld (Bijlage 22 Commissie van Voorst tot Voorst). In de burgermaatschappij zouden zij gemiddeld f. 10.000 kunnen verdienen. Per man stijgt het nominaal nationaal inkomen dan met f. 7.000. Het beroepspersoneel zal in dienst hetzelfde of iets meer verdienen dan in de burgermaatschappij, wat dus nauwelijks verandering brengt in het nationaal inkomen. Het inkomen, verdiend in onderhoud en opleiding, zal in de situatie van volledige werkgelegenheid ook niet verminderen.

Deze omvang van de stijging van het nationaal inkomen is weliswaar frappant, maar heeft in deze zin weinig bete-

⁴⁾ Rapport van de Commissie Werkelijke Dienstdienst Dienstplichtigen, Staatsdrukkerij 1959.

kenis. De definities van nationaal inkomen zijn op structuurveranderingen van deze soort niet geheel berekend. Iedere vrouw die in loondienst bij haar man treedt om de kinderen op te voeden en het gezin te verzorgen, zorgt op analoge wijze voor een stijging van het nationaal inkomen.

Stijging van de rijksbegroting

Ten aanzien van de budgettaire consequenties kunnen de volgende schattingen worden gemaakt. Het in dienst treden van 51.000 man met een inkomen van f. 10.000 wordt gecompenseerd door het uittreden van 71.000 man waarvan de personeelskosten $71.000 \times f. 3.000 = f. 213$ mln. bedragen. Vermindering van opleidings- en onderhoudskosten geeft een volgende besparing van resp. ca. f. 68 mln. en ca. f. 20 mln. Het defensiebudget zal dus moeten stijgen met een bedrag van f. 510 mln. minus f. 213 mln. minus f. 88 mln. is gelijk aan f. 207 mln. Daar staat tegenover, dat van de extra inkomsten van het dienstplichtig personeel ca. 10 pCt. belasting kan worden geheven, een bedrag van ca. f. 71 mln., wat betekent dat de totale rijksontvangsten met ca. f. 138 mln. zullen moeten stijgen om een beroepsleger te kunnen financieren.

In het volgende staatje zijn de resultaten van voorgaande beschouwingen samengevat.

Vergelijking werkelijke en alternatieve kosten vrijwillig en dienstplichtig leger van 50.000 parate man-jaren

	Dienstplichtig		Vrijwillig	
	Begrotingspost	Alternatief burgerinkomen	Begrotingspost	Alternatief burgerinkomen
	(× f. 1-mln.)			
Personeelskosten	213	710	510	510
Opleidingskosten	71	71	3	3
Onderhoudskosten	20	20	0	0
Totaal	304	801	513	513
Belastingen			— 71	
			442	

Vergelijking van de alternatieve inkomens in de burgermaatschappij laat zien, dat het verschil f. 288 mln. bedraagt, wat als een reële stijging van het nationaal inkomen moet worden gezien. Produktiefactoren worden immers ingezet voor een ander doel van dat het collectieve goed, nl. een paraat leger van 50.000 man, vermindert.

Vergelijking van de begrotingen laat een stijging van f. 138 mln. zien, een gering bedrag vergeleken met de omvang van de stijging van het reële inkomen of met de hoogte van de defensiebegroting 1966 (ruim f. 2,7 mrd.). In termen van rendement levert deze overheidsinvestering een rendement op van bijna 110 pCt.⁵⁾

Rechtvaardige lastenverdeling

Ook uit anderen hoofde zijn sterke argumenten aan te voeren voor de invoering van een beroepsleger. Het is toch een algemeen aanvaarde doelstelling van de moderne „welvaartsstaat” dat collectieve lasten naar draagkracht worden verdeeld. Bij de huidige dienstplicht is dit in het geheel niet het geval. Wanneer nu de feitelijke mogelijkheid zou bestaan om aan die norm van een rechtvaardige verdeling te voldoen, zal het afhangen van het gewicht dat binnen de doelstellingsfunctie van de overheid aan die rechtvaardige

⁵⁾ Dit alles heeft dus betrekking op de situatie na 1 september 1967. Dezelfde berekening, toegepast op de huidige situatie, levert een reële inkomensstijging op van f. 331,8 mln. tegenover een begrotingsverhoging van f. 118,2 mln., een rendement van 180 pCt.

verdeling is toegekend, in hoeverre het minder realiseren van de andere doelstellingen hier tegen opweegt.

Blijkens het voorgaande wordt de doelstelling van een mobilisabele reserve en van een lage absolute belastingdruk (de relatieve belastingdruk zal in vergelijking tot het nationaal inkomen dalen) in mindere mate gerealiseerd bij de invoering van een beroepsleger. In de huidige situatie wordt klaarblijkelijk veel gewicht toegekend aan deze beide doelstellingen. De vraag is of dit consistent is met de hoge eerbied die men in Nederland op andere plaatsen aan de „verdelende rechtvaardigheid” toekent (belastingwetgeving, beroepsprocedures, sociale wetgeving). Ook uit het feit dat Nederland binnen de N.A.V.O. een zeer hoog dienstplichtig aandeel heeft in haar defensie, rijzen vragen of op dit punt de doelstellingsfunctie van de overheid consistent wordt toegepast.

Arbeidsmarkt

Uit de gemaakte berekeningen valt af te leiden dat in de evenwichtssituatie jaarlijks 20.000 extra man-jaren beschikbaar komen op de arbeidsmarkt. Nu de situatie van meer dan volledige werkgelegenheid permanent schijnt te gaan worden, betekent omschakeling op een beroepsleger een welkome verlichting van de druk op de arbeidsmarkt. Bovendien lijdt de kwaliteit van het huidige aanbod onder de noodzaak gedurende — in de gemaakte veronderstellingen — anderhalf jaar in een totaal ander leefklimaat te verkeren, waar de training voor de burgermaatschappij praktisch stil staat. Bij de snelle veranderingen in praktische en theoretische kennis, is dit een niet te verwaarlozen aspect.

Door de invoering van een beroepsleger zou een verjonging van het arbeidsaanbod mogelijk worden die, gezien de regelmatige klachten van het bedrijfsleven over de leeftijd van afgestudeerden, gewenst wordt. Diezelfde snelle veranderingen in kennis en techniek op het gebied van defensie, maken ook het bezit van een mobilisabele reserve van twijfelachtige waarde. Buiten de kosten van herhalingsoefeningen en de kosten van het handhaven van een mobilisabele reserve, die in het voorgaande buiten beschouwing bleven, is de mogelijkheid om die mobilisabele reserve te gebruiken door veranderingen van de techniek van de moderne oorlog, aanzienlijk beperkt.

Ten slotte moet de vraag worden gesteld of het wel mogelijk is voldoende arbeidskrachten aan de burgermaatschappij te onttrekken. Uit de gemaakte veronderstellingen volgt dat in de evenwichtssituatie jaarlijks slechts 2.000 man voor gemiddeld 25 jaar aangetrokken zullen moeten worden. Momenteel levert de aantrekking van beroepspersoneel en de zgn. kort-verband vrijwilligers wel enige moeilijkheden op, maar men moet zich ernstig afvragen of dit nu komt door een gebrek aan waardering in Nederland voor het militaire ambacht of door een aan die waardering niet aangepaste beloning. Het loon als evenwichtsbrenger te zien tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, moge macro-economisch onjuist zijn, op micro-economisch niveau is deze stelling nog wel juist. En al is dit evenwichtslaan van de beroepsmilitair hoger dan de aangenomen f. 10.000 per jaar bruto, een rendement van 110 pCt. kan wel een veertje laten. Verdedigt men de stelling dat de verschillende groepen op het loonfront niet zullen toestaan dat de relatieve inkomenspositie van één hunner verbetert, dan schuilt hierin misschien een stuk waarheid en zeker een stuk defaitisme. De vraag in hoeverre dit soort politieke onmogelijkheden onmogelijk zijn en blijven, moge hier overigens buiten beschouwing blijven.

De doeleinden van het defensiebeleid

In de laatste Memorie van Antwoord ⁶⁾ stelt de minister dat zo sterk mogelijke conventionele strijdkrachten nodig zijn omdat een grote vermindering van de conventionele macht een vroegtijdiger inzet van nucleaire wapens nodig kan maken. De bekende flexible response dus.

Elders ⁷⁾ stelt hij dat de Russische leiders geen oorlog met het Westen willen. De defensie moet echter op peil blijven om, voor het geval van nieuwe Russische leiders of bij een dwangpositie voor Rusland, waarbij het in verleiding kan komen een conflict in het Westen te zoeken, de kans op een conflict zo gering mogelijk te maken. De opbouw van een militair apparaat vergt bovendien te veel tijd om tot een tijdelijke vermindering over te gaan.

Over de waarschijnlijkheid of liever de onwaarschijnlijkheid van een conflict met Rusland in Europa bestaat in Nederland praktisch eenstemmigheid. De denkbeelden over de waarschijnlijke vorm van zo'n onwaarschijnlijk conflict lopen nogal uiteen. Bij een massale nucleaire aanval en bij een zeer langzame escalatie, met eventuele kleine schermutselingen, waar tijd is nieuwe troepen op te leiden (Vietnam), is er geen functie voor een mobilisabele reserve. Onmisbaar is zij om bij een snel ontstaan, groter, conventioneel conflict, escalatie te voorkomen. Het realiteitsgehalte van een dergelijk conventioneel conflict op vrij grote schaal gedurende enige tijd, dat niet snel uitloopt op een groter nucleair conflict of door onderhandelingen wordt ingetoomd, is uitermate klein. Men zal in Europa vrij snel een conventionele aanval met conventionele middelen moeten kunnen beperken of men doet het nooit. Een mobilisabele reserve heeft hierin nauwelijks een functie mede gezien hun lage geoefendheid en eenvoudige bewapening. Voorzover de mobilisabele reserve bestemd is

⁶⁾ Memorie van Antwoord, Defensiebegroting 1966, blz. 3.

⁷⁾ Interview in *K.V.P. '66*, maandblad van de Katholieke Volkspartij, juni 1966.

De Britse tariefpolitiek in discussie

SEDERT Disraeli's banvloek van ruim een eeuw geleden (protection is not only dead, but damned) was het begrip tariefpolitiek nauwelijks minder dan een „dirty word”. Soms, en dan meestal duidelijk met tegenzin, schreef men over tariefpolitiek van landen overzee, maar het Verenigd Koninkrijk zelf? Dat kende geen protectie of tariefpolitiek en bijv. de Ottawa-overeenkomsten waren er alleen om de in ontwikkeling zijnde Gemeenebestlanden te helpen. De McKenna-, Zijde- en Kunstzijde-wetten werden liefst aan iedere discussie onttrokken. Engeland was immers de grote voorvechter voor de vrijhandel? Feitelijk was de afkondiging van de Import Duties Act in 1958 een formele erkenning, dat het Verenigd Koninkrijk geen vrijhandelsland meer was, maar velen bleven deze wet liever zien als een onderhandelingsinstrument ten opzichte van de in wording zijnde economische blokken.

Eerst in de loop van vorig jaar begint er een werkelijke discussie in Engeland op gang te komen over het bestaan en de wenselijkheden van een Britse tariefpolitiek. Sedert 1958 kent het Verenigd Koninkrijk een ingewikkelde vorm van tariefstelling. Verticaal is de tarieflijst ingedeeld naar

voor de territoriale verdediging gelden dezelfde argumenten met daarnaast het feit dat deze reserve goedkoper gevormd kan worden dan op de huidige wijze.

Het probleem op deze manier stellen betekent geen verzwakking van onze defensie maar wel veronderstelt het een bepaalde psychologische houding in het geval van een conflict, nl. dat bij een grootscheepse conventionele aanval die door de parate N.A.V.O.-sterkte niet kan worden weerhouden, een nucleaire catastrofe niet in te dammen is. De voorwaarden die volgens de minister bij de tegenpartij aanwezig zullen zijn bij een conflict, nl. agressieve neigingen van nieuwe leiders of een dwangpositie voor Rusland, versterken deze redenering. Het feit dat Engeland, Frankrijk en wie weet, in feite Duitsland, over atoomwapens beschikken alsmede het vage onderscheid tussen tactische en strategische nucleaire wapens, maken deze redenering tot een moeilijk betwistbare.

HET geheel van voorgaande beschouwingen leidt tot de conclusie dat een meer radicale herziening van de dienstplicht gewenst is. Hoever men hierbij moet gaan om een meer optimale oplossing te bereiken, is op deze plaats bezwaarlijk aan te geven. Dit hangt met name af van de zwaarte die men toekent aan een verhoging van het budget en aan het handhaven van een mobilisabele reserve. Aangetoond is dat de verhoging van het budget bij de meest radicale herziening ca. 5 pCt. van het defensiebudget 1966 bedraagt. Over de handhaving van een mobilisabele reserve in Nederland moet uiterst genuanceerd geoordeeld worden en haar nut kan niet hoog worden aangeslagen. Hoe zwaar men beide zaken ook beoordeelt en hoe licht men ook denkt over de sociaal-economische, individuele en humanitaire voordelen van een meer radicale herziening, het is niet goed begrijpelijk dat in Nederland zo andere maatstaven worden aangelegd dan in de meeste andere landen het geval blijkt te zijn.

Rotterdam.

Mr. Drs. C. B. A. SPIL.

goederensoorten volgens de Brusselse nomenclatuur. Horizontaal is zij ingedeeld naar de soort landen van herkomst. Het tarief voor goederen uit meestbegunstigde naties is, hoe vreemd dat ook moge klinken, het hoogst. De Gemeenebestlanden betalen voor vele goederen, vooral grondstoffen en levensmiddelen, niets of heel weinig. En ten slotte zijn er de E.V.A.-partners, waarvoor de tarieven worden afgebroken tot nihil op een overeenkomstige wijze als tussen de E.E.G.-partners plaatsvindt. Sedert kort is bovendien nog een vierde tarief in wording, nl. dat van het Brits-Ierse vrijhandelsgebied. Dit gehele systeem komt binnen enkele jaren ten slotte neer op drie horizontale tariefgroepen: 1. E.V.A.-landen plus Ierland: vrij; 2. Gemeenebestlanden: begunstigd; 3. andere landen: vol tarief.

In *The Three Banks Review* van december 1965 verscheen een ongesigneerd artikel: „The British Tariff System”, waarbij de redactie de volgende aantekening maakt: „In the absence of any authoritative analysis of the British and other tariff systems, this article has been specially written by a member of the staff of The Three Banks” ¹⁾.

¹⁾ Dit zijn: The Royal Bank of Scotland; Glyn, Mills & Co. en Williams Deacon's Bank Ltd.

Dit artikel geeft een korte en duidelijke uiteenzetting over de bestaande Britse tarieven en constateert, dat de „Import Surcharge” van 1964, eerst 15 pCt. en later 10 pCt., een nivellerende uitwerking heeft, dus de voordelen van de gegeven preferenties afzwakt. Er worden geen conclusies getrokken of wenselijkheden pleit. Wel wordt aangeraden, de gereleveerde gegevens goed te overwegen bij onderhandelingen inzake de Kennedy-ronde of regionale economische blokken. In *Lloyds Bank Review* hadden reeds eerder enkele artikelen gestaan over tariefpolitiek, doch deze hadden uitsluitend betrekking op de hulp in deze vorm aan ontwikkelingslanden ²⁾.

In maart 1966 verscheen *Trade policies for Britain* van Sidney Wells ³⁾, dat volgens de ondertitel een bestudering van alternatieve mogelijkheden is. Wells stelt, dat het Verenigd Koninkrijk binnen niet al te lange tijd vrijwillig of gedwongen zijn tariefmuren zal moeten neerhalen en overweegt de voor- en nadelen van de alternatieve mogelijkheden, die zich voordoen: multilaterale onderhandelingen (Kennedy-ronde), nauwere aaneensluiting van de Commonwealth, aansluiting bij de E.E.G. of bij een te vormen Atlantisch Vrijhandelsgebied.

Aan de hand van in- en uitvoercijfers tot en met 1963 en een cijfermatige vergelijking tussen de tarieven van de van belang zijnde landen schetst hij de gevolgen van te verlagen tarieven voor o.a. de handelsbalans, de comparatieve kosten, de achtergebleven gebieden op de Britse eilanden, de grootte van de bedrijven en de landbouw.

²⁾ In de nummers van juli 1964, april 1965 en april 1966.

³⁾ Sidney Wells: *Trade policies for Britain. A study in alternatives*. Chatham House Essays no. 12, Published for Chatham House by Oxford University Press, Londen 1966, 137 blz., sh. 12/6.

Hij komt tot de slotsom, dat belangrijke multilaterale tariefverlagingen voor de Britse industrie nadeliger zijn dan deelname in enigerlei vrijhandelsgebied. Daarbij komt duidelijk een voorkeur voor een Atlantisch Vrijhandelsgebied naar voren, waarbij in ieder geval de gehele E.E.G. aangesloten dient te zijn.

In hoofdzaak kan dit boek worden gezien als een eerste inleiding tot het bepalen van de Britse onderhandelingspositie bij komende integratiebesprekingen. Wells vermijdt zoveel mogelijk het begrip economische gemeenschap; in zijn conceptie van Atlantisch Vrijhandelsgebied zou Groot-Brittannië het middelpunt worden tussen de E.E.G.-landen enerzijds en de Verenigde Staten en Canada anderzijds. Wanneer de schrijver ook recenter cijfers in zijn studie zou hebben opgenomen, zouden veel van zijn argumenten zwakker uit de bus zijn gekomen en zou men zelfs eerder geneigd zijn te stellen, dat een tariefpolitiek, tenminste wanneer geen feitelijke invoerverboden gehanteerd worden, vrijwel onbelangrijk is in verhouding tot comparatieve kosten en volume van de vraag. Ondanks onderlinge bescherming daalt het relatieve aandeel van de inter-Commonwealth-handel steeds verder en stijgt dat van de E.E.G.-landen, aan de andere kant van de Noordzee-tariefmuur. En heeft ook niet de „Surcharge” geen ander effect gehad dan een prijsstijging van invoergoederen en een bate voor de Staatskas? De beoogde afremming van de invoer werd niet gehaald. Integendeel, in het eerste kwartaal van 1966 was de invoer ruim 10 pCt. hoger dan in 1965.

Afgezien echter van de vele zwakke punten in Wells' betoog is het nuttig kennis van dit boekje te nemen. Vooral omdat het een eerste uitvoerige bijdrage is tot de op gang komende discussie over de Britse integratie in een ruimer economisch verband.

's-Gravenhage.

G. C. A. MULDER, B.Sc., Ps.D

Recente publikaties

J. W. Bieze: Loonbelasting van aangenomen werk tot zeevarenden. F.E.D., Amsterdam 1966, 51 blz., f. 5,75.

In de Wet op de Loonbelasting 1965 en in het daarbij behorende, zijn t.a.v. bepaalde groepen loonbelastingplichtigen bijzondere voorschriften uitgevaardigd. In dit boekje zijn deze voorschriften per groep gerubriceerd vanaf de categorie „artiesten” tot en met de groep „zeevarenden”; deze rubricering werkt verhelderend en tijdsbesparend.

Dr. W. H. van den Berge: Waardevaste belastingen. Serie Geschriften Recht/Bestuur/Economie, no. 39. N. Samsom N.V., Alphen aan den Rijn 1966, 19 blz., f. 2,75.

De tekst van een voordracht, op 11 maart 1966 gehouden voor het Departement Apeldoorn van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel.

W. Graafland: Teruggaaf van omzetbelasting. L. J. Veen, Amsterdam 1966, 104 blz., f. 7,90.

Vele ondernemers blijken in de praktijk geen gebruik te maken van de teruggaafregelingen met betrekking tot de omzetbelasting. De bedoeling van dit boekje is: het doel, de voorwaarden en de berekening van de voornaamste teruggaafregelingen die de omzetbelastingwetgeving kent, te verduidelijken, mede aan de hand van voorbeelden.

Dr. C. B. Tilanus: Input-output experiments. The Netherlands 1948-1961. Rotterdam University Press Economic Series, vol. 5. Universitaire Pers Rotterdam, 1965, 141 blz., f. 24,50.

In dit boek worden op grote schaal input-output voorspellingen geanalyseerd, die gebaseerd zijn op alternatieve veronderstellingen t.a.v. de input-coëfficiënten. Het doel van de experimenten is verschillende voorspellingsmethoden op hun merites te beoordelen en onderling te vergelijken aan de hand van de resultaten. Het cijfermateriaal bestaat uit door het C.B.S. gepubliceerde input-output tabellen voor Nederland.

(I.M.)

5% Rente
van uw spaargeld
met een Spaardeposito (1 Jaar
opzegging) van de

**Algemene
Bank Nederland**
(Nederlandsche Handel-Maatschappij
— De Twentsche Bank)

Dr. A. van Doorn en Drs. J. A. Links: Statistiekvraagstukken. Opgave deel I. H. Honig, Utrecht 1966, vierde herziene druk, 106 blz., f. 4,90.

Idem, opgave deel II, vierde vermeerderde druk, 96 blz., f. 4,75.

De schrijvers hebben voldaan aan de wens van enkele docenten om het vraagstukkenboek in twee delen te splitsen. Het eerste deel richt zich voornamelijk tot diegenen die zich voorbereiden voor de examens M.B.A. en S.P.D. I. Het tweede deel, dat de moeilijker vraagstukken omvat, is vooral gericht op de examens S.P.D. II, M.O. Handelswetenschappen en M.O. Economie en Statistiek. Voor beide delen is de hoofdstukindeling van het Leerboek als uitgangspunt gehandhaafd.

ABC Europ Production. Edition 1966. Editor: Kurt R. Selka. Europ Export Edition, Darmstadt (Dld.) 1966, ca. 3.600 blz., f. 35.

De zesde editie van deze vijftalige (Duits, Engels, Frans, Spaans en Italiaans) producentengids geeft in 8.100 artikelrubrieken de namen en adressen weer van 450.000 producenten in 17 Europese landen, t.w. België, Bulgarije, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Hongarije, Italië, Joegoslavië, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Roemenië, Zweden en Zwitserland. Tevens zijn er trefwoordenregisters in de vijf „hoofdtalen”. Ook de artikelrubrieken worden in het Frans, Duits, Engels, Spaans en Italiaans vermeld.

Prof. Dr. H. Thierry: Algemene economie en bedrijfs-economie. G. W. van der Wiel & Co., Arnhem 1966, zesde, gewijzigde druk, 47 blz., f. 3,80.

Deze nieuwe druk van Thierry's methodologische verhandeling — de eerste druk verscheen als Openbare Les — heeft enige uitbreiding ondergaan daar de schrijver nu een kritische behandeling geeft van het artikel van Dr. B. Pruyt: „Samenhang en scheiding van sociale economie en bedrijfs-economie”.

Dr. Jos G. M. Hilhorst: Monopolistic competition, technical progress and income distribution. With a foreword by Prof. C. J. van Eijk. Rotterdam University Press Economic Series, vol. 3. Universitaire Pers Rotterdam, 1965, 152 blz., f. 21,50.

Mr. J. S. Dienske: Buitengewoon arbeidsrecht. Serie Bedrijf en Recht, onder hoofdredactie van Prof. Mr. W. C. L. van der Grinten. Samsom, Alphen aan den Rijn 1965, vijfde druk, 143 blz., f. 11,25.

De opzet van dit boekje is één voor de praktijk bruikbaar commentaar op het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945 te geven dat geschikt is niet alleen voor advocaten en rechtskundige adviseurs, doch ook voor ondernemers, organisaties en overheidsinstanties. Degenen die zich in de materie nauwkeuriger willen verdiepen, vinden in de noten rechtspraak en literatuur.

Wat de wijzigingen in deze nieuw druk betreft, deze hebben met name betrekking op het ontslagrecht en het systeem van loonvorming, tevens verreweg de belangrijkste onderwerpen in het boek.

Veranderingen in de maatschappelijke structuur van niet-stedelijke gebieden. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1966, 47 blz., f. 2.

Dit rapport, opgesteld door de interdepartementale Commissie voor Gebieden met Bijzondere Structuurveranderingen, besteedt o.m. aandacht aan de voornaamste algemene tendensen van structuurverandering in niet-stedelijke gebieden en geeft voorts een benadering van de maatschappelijke situaties en de voornaamste maatschappelijke of aanverwante beleidsactiviteiten in deze gebieden.

Dr. A. van Putten: Planning door en voor de top. Serie Directie-Data, deel 4. Nederlands Centrum van Directeuren, Amsterdam 1965, 41 blz., f. 3,25.

De auteur bespreekt een aantal toegepaste technieken en organisatiemethoden voor het opstellen van ondernemingsplannen. *Hoe* komen plannen voor de top-leiding tot stand en *hoe* worden deze in de praktijk uitgevoerd.

Ondernemer en politiek. Voordrachten gehouden op de jaarvergadering van het N.C.D. op 24 maart 1965 te Amsterdam. Nederlands Centrum van Directeuren, Amsterdam 1965, 36 blz. f. 2,25.

Deze publikatie bevat een tweetal voordrachten, van Dr. J. F. G. M. de Meijer, resp. de heer Sidney J. van den Bergh alsmede, onder de titel „Hoeveel ondernemers zijn er in de politiek?”, de uitslag van een oriënterende enquête gehouden bij de besturen van de gemeenten en provincies en de politieke partijen.

De nieuwe Belgische belastingen na de herziening van 1962. Samengesteld door het Internationaal Belasting Documentatie Bureau, Amsterdam. Æ. E. Kluwer, Deventer 1965, 104 blz., f. 8,50.

H. J. Hofstra: New techniques of budget preparation and management. Final version of the general report. XIIIth International Congress of Administrative Sciences, Paris, 20-23 July 1965. International Institute of Administrative Sciences, Brussel 1965, 116 blz., B.frs. 100.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt

HOEWEL de banken in de laatste helft van juli, mede in verband met de crisis van het Pond, voor vrij grote bedragen valuta aan De Nederlandsche Bank hebben verkocht — de goud- en deviezenreserves van de centrale bank zijn sedert 11 juli met f. 215 mln. opgelopen — bleef de geldmarkt zeer krap. Dit blijkt duidelijk, wanneer men het tegoed der banken, dat op 1 augustus jl. f. 228 mln. bedroeg, stelt tegenover de gelden, die de circulatiebank uit hoofde van disconteringen en voorschotten in rekening-courant naar de banken heeft doen vloeien. Op 1 augustus was hiermede een bedrag van f. 416 mln. gemoeid. Volkomen in overeenstemming hiermede handhaaft de daggeldrente zich op 5 pCt., waarbij in de dagelijkse praktijk nog wel eens $\frac{1}{4}$ pCt. meer wordt betaald.

Als regel bereikt de bankbiljettencirculatie ultimo juli een hoogtepunt. In augustus wast de bankpapierstroom, die uit het verkeer naar de banken vloeit en via deze De Nederlandsche Bank bereikt. Een aanwijzing hiervan is reeds te zien in de beperkte stijging van het uitstaande bedrag in de laatste week van juli, nl. f. 13 mln. Normaal is dat in de laatste week van de maand de toeneming enige honderden miljoenen bedraagt. Dit duidt er op, dat de tegenstroom zich reeds in beweging heeft gezet.

Dankzij het opnemen van kasgeldleningen en een aanpassing van de rente op drie- en vijf-jaars schatkistbiljetten met ingang van 13 juli (resp. $5\frac{3}{4}$ pCt. en $6\frac{1}{16}$ pCt.), waarop enige reactie in de vorm van aankopen is gevolgd, is het saldo van de Schatkist op 1 augustus op f. 286 mln. gekomen. De op deze dag vervallende verplichtingen zijn reeds in dit cijfer verwerkt. Door middel van een scherp kasbeheer en waarschijnlijk omvangrijke geldmarkt-

transacties weet de Minister van Financiën tot nu toe de Rijkskas in balans te houden. In de kortlopende leningen ligt voor de banken in de komende maanden een potentiële kasversterking verborgen, evenals in het in de a.s. belastingperiode vervallende schatkistpapier.

De banken zijn in mei voortgegaan hun netto buitenlandse uitzettingen te verminderen. Stond eind 1965 f. 1.009 mln. uit, dit bedrag is ultimo mei meer dan gehalveerd (f. 456 mln.). In deze vijf maanden bleven de bruto vorderingen op het buitenland stijgen, doch de aldaar opgenomen korte gelden zijn sterker toegenomen.

Kapitaalmarkt

ONDANKS grote onzekerheid blijft de rentabiliteit van het Nederlandse bedrijfsleven niet onbevredigend, althans wanneer men dit afmeet aan de uitgekeerde dividenden, zoals gepubliceerd door het *Financieele Dag-*

Efficiency

bespoedigt

Uw contacten

met gegadigden.

★

Indien

Uw telefoonnummer

in Uw annonce

moet worden

opgenomen,

vermeld dan

tevens het

NETNUMMER

GEMEENTE 'S-GRAVENHAGE

Bij de afdeling ONDERWIJS EN SPORTZAKEN van de Gemeentesecretarie vaceert de functie van

HOOFD van de onderafdeling FINANCIELE ZAKEN

Deze onderafdeling is belast met de financiële administratie van de onderwijszaken, zoals o.m. de samenstelling van de onderwijsbegroting, behandeling onderwijsuitgaven, credietbewaking, mechanische verwerking salarissen, declaraties aan het Rijk en verrekeringen met het bijzonder onderwijs.

Daar een wijziging van de administratieve organisatie in het voor-nemen ligt, zullen gegadigden dienen te beschikken over een goed organisatorisch vermogen, dit zowel wat inzicht, kracht en volharding als wat tact betreft.

Ervaring op het gebied van de administratieve organisatie is eveneens een vereiste.

Opleidingseisen

diploma doctoraal-economie (bedrijfseconomische studierichting, keuzevak administratieve organisatie) of vergevorderde accountantsstudie (tot en met het vak administratieve organisatie), dan wel een opleiding op gelijkwaardig te achten niveau.

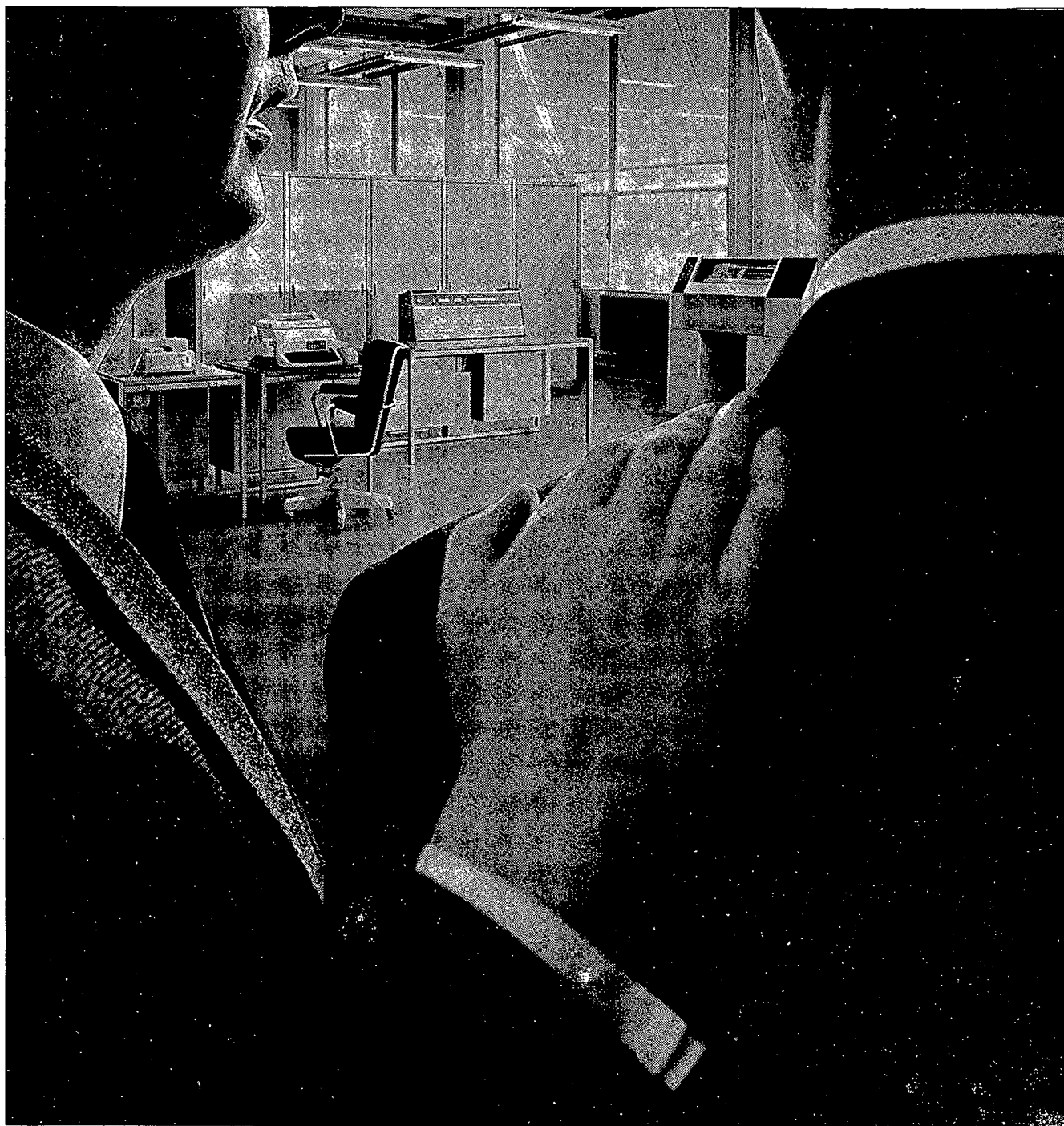
Kennis van de gemeentefinanciën strekt tot aanbeveling.

Geboden wordt een basis-salaris dat, afhankelijk van kwaliteiten en ervaring, maximaal rond f 25.750,— per jaar bedraagt, een waarde-vaste pensioenvoorziening, een vakantietoelage van 6% van het jaarsalaris, alsmede een gunstige kindertoelageregeling en verplaatsingskostenvergoeding.

De AOW-premie komt voor rekening van de gemeente.

Een psychologisch onderzoek zal deel uitmaken van de selectieprocedure.

Sollicitaties met vermelding van personalia en de naam van dit blad binnen 14 dagen ONDER No. N 167 te zenden aan de Directeur van het Gemeentelijk Bureau voor Personeelsvoorziening, Burg. de Monchyplein 10, 's-Gravenhage.

EL
ELECTROLOGICA

Ja, zó een heeft U nodig

Zo'n machtige elektronische reken- en administratiemachine EL X8 of een kleiner type uit de befaamde serie EL X2, EL X4 en EL X8.

Beslissend voor de keuze zijn het op te lossen probleem en de hoeveelheid te verrichten werk. Maar voor elk concreet geval is de juiste computer in deze compatibele serie te vinden. Dat hij met toenemende behoeften mee kan groeien, spreekt van zelf. Als het maar een van de in binnen- en buitenland vermaarde Electrologica-computers is.

ELECTROLOGICA, STADHOUDERSPLANTSOEN 214, POSTBUS 207, DEN HAAG, TELEFOON 51 46 41

ORGANISATIE ADVISEUR

zoekt contact met organisatiebureau of accountantskantoor om zijn werkzaamheden in groter verband te kunnen voortzetten.

Brieven onder nr. ESB 32-1, postbus 42, Schiedam.

U reageert op annonces
in „E.-S.B.”?

Wilt U dit dan steeds duidelijk
tot uitdrukking brengen?

STAAT DER NEDERLANDEN

7 pct. LENING 1966

uitgegeven krachtens de Leningwet 1965 (Stb. nr. 487)

GROOT f. 200.000.000

KOERS VAN UITGIFTE 99 1/2 %

Schuldbewijzen aan toonder groot nominaal f. 1000 en f. 100.
Schuldregisterinschrijvingen groot ten minste f. 100.000.

Looptijd ten hoogste 25 jaren

Aflossing in 15 jaarlijkse termijnen, afwisselend 7%, 6% en 7% per jaar, zodat telkens in drie opeenvolgende jaren 20% van de lening wordt afgelost. Eerste aflossing op 1 september 1977; vervroegde gedeeltelijke of algehele aflossing op of na 1 september 1976 te allen tijde voorbehouden.

Jaarcoupons per 1 september

INSCHRIJVING

op 12 augustus 1966 van 9–16 uur

bij het Agentschap van het Ministerie van Financiën te Amsterdam, uitsluitend door bemiddeling van de leden van de Vereeniging voor den Effectenhandel te Amsterdam, de Vereeniging van Effectenhandelaren te Rotterdam of van de Bond voor den Geld- en Effectenhandel in de Provincie te 's-Gravenhage.

Aanvragen tot inschrijving moeten zo tijdig worden opgegeven, dat zij door de Bank of Commissionair op de inschrijvingsdag vóór 16 uur kunnen worden ingediend bij het Agentschap.

STORTING

op 1 september 1966 vóór 12.30 uur
bij de Nederlandsche Bank te Amsterdam.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniel,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

Abonnementsprijs f. 30; voor
studenten f. 15.

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN

TE HAARLEM